

BARTŁOMIEJ GRUSZKA, EWA PAWLAK, PAWEŁ PAWLAK

ZESPOŁY CERAMICZNE ZE STARSZYCH FAZ WCZESNEGO ŚREDNIOWIECZA NA WYBRANYCH STANOWISKACH ŚRODKOWEGO NADODRZA W ŚWIETLE NAJNOWSZYCH WYNIKÓW DATOWAŃ PRZYRODNICZYCH

Abstrakt: Badania prowadzone w ostatnich latach na obszarze Środkowego Nadodrza przyniosły odkrycia licznych zespołów naczyń datowanych na starsze fazy wczesnego średniowiecza. Ceramika ta charakteryzuje się specyficznym zestawem cech zarówno formalnych, stylistycznych, jak i technologicznych. Chronologię znalezisk doprecyzowano, wykorzystując przede wszystkim metodę termoluminescencyjną oraz ^{14}C , a w pojedynczych przypadkach także dendrochronologiczną. Najstarsze zespoły naczyń mogą być datowane na VI w. Dodatkowo wykonano liczne analizy petrograficzne, dzięki którym określono technologię produkcji naczyń.

Słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, datowanie ceramiki, analizy petrograficzne, analizy termoluminescencyjne.

Abstract: Recent investigations in the middle Oder region have uncovered numerous assemblages of vessels from the older phases of the Early Medieval period. This pottery is characterized by a specific set of formal, stylistic and technological traits. Finds were dated by the thermoluminescence and radiocarbon dating methods and by the dendrochronological method in singular cases. The oldest pottery assemblages were dated to the 6th c. Numerous petrographic analyses helped to determine the technology used to produce the vessels.

Keywords: Early Middle Ages, pottery dating, petrographic analyses, thermoluminescence analyses.

Badania archeologiczne prowadzone w ostatnich latach na obszarze Środkowego Nadodrza, związane głównie z realizowanymi inwestycjami drogowymi, przyniosły odkrycia licznych zespołów naczyń, których chronologia sięga początków wczesnego średniowiecza (A. Jaszewska, P. Wawrzyniak 2007; J. Lewczuk, M. Lewczuk 2008; B. Gruszka 2010b; M. Ciesielski 2006; E. Pawlak, P. Pawlak 2006a; 2006b; W. Dzieduszycki, T. Makiewicz, A. Sobucki 1998, s. 161–171; J. Kabaciński, E. Krause, K. Szamałek, M. Winiarska-Kabacińska 1998, s. 345–359; W. Dzieduszycki 1998, s. 413–418; E. Krause, A. Krzyszowski 1998, s. 493–504; P. Klimowicz, A. Klimowicz 2011; M. Chrapek 2011). Przyrost nowych informacji związany jest zarówno z opracowywaniem materiałów pochodzących z badań wykopaliskowych prowadzonych w ostatnich latach, jak i ponowną analizą materiałów archiwalnych (B. Gruszka 2007; 2010a; 2011; P. Dziedzic 1998; E. Dąbrowski 2001; 2006).

W artykule prezentujemy nowe znaleziska ceramiki pochodzące ze starszych faz wczesnego średniowiecza, które zostały odkryte na niewielkim odcinku Środkowego Nadodrza (ryc. 1), oraz rozważamy problem ich datowania z uwzględnieniem przeprowadzonych w ostatnich latach badań metodami ^{14}C , dendrochronologicznymi i termoluminescencyjnymi. Przedstawiamy także zestaw cech charakteryzujących te najstarsze zespoły ceramiczne. Jednocześnie zaznaczamy, że ze względu na ograniczone ramy objętościowe artykułu nie mamy na celu pełnej publikacji i analizy źródeł¹, a naszym zadaniem jest zasygnalizowanie, że na omawianym obszarze występowanie zespołów naczyń ze starszych faz wczesnego średniowiecza jest zjawiskiem powszechnym i coraz częściej ujawnianym.

Środkowe Nadodrze było wielokrotnie wymieniane przez Edwarda Dąbrowskiego jako jedna z enklaw występowania najstarszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Polsce (E. Dąbrowski 1962; 1971; 1990; 1995; 1996; 2001; 2006)², a ostatnio również przez Michała Kara (2009, s. 70). Obecnie dzięki napływowi nowych materiałów możemy wyróżnić kilka mniejszych skupisk występowania naczyń datowanych na starsze fazy wczesnego średniowiecza. Należą do nich: rejon Krosna Odrzańskiego (m.in. Połupin, stan. 2, Osiecznica, stan. 1, Białogóra, stan. 1), okolice dzisiejszego Sulechowa (Sulechów, stan. 10, Sulechów, stan. 14, Mozów, stan. 23, Kalsk, stan. 1 i 4, Buków, stan. 1) i nieco dalej wysunięte na północ okolice Świebodzina (Grodziszczce, stan. 9, Jordanowo, stan. 7, Gościkowo, stan. 5, Nowy Dworek, stan. 7). Kilka bardziej rozrzuconych stanowisk można wskazać w rejonach Zielonej Góry i Nowej Soli (Stożne, stan. 2, Letnica, stan. 13, Broniszów, stan. 1, Przewóz, stan. 3 i 4, Niodradz, stan. 6, Dąbrówka, stan. 6) oraz licznie występujące stanowiska w okolicach Międzyrzecza (m.in. Międzyrzecz, stan. 11 i 78, Żółwin, stan. 8 i 29, Lutol Suchy, stan. 13).

Datowanie ceramiki na starsze fazy wczesnego średniowiecza wiąże się z wieloma trudnościami. Do podstawowych mankamentów należy brak precyzyjnej metody określania chronologii znalezisk. Do niedawna dysponowaliśmy także skąpą bazą źródłową, która w dodatku nie była w pełni opublikowana. Obecnie problemy te powoli udaje się rozwiązywać. Prowadzone w ostatnich latach badania ratunkowe przyniosły odkrycia nowych, licznych materiałów³. Poprawie ulega także stan opra-

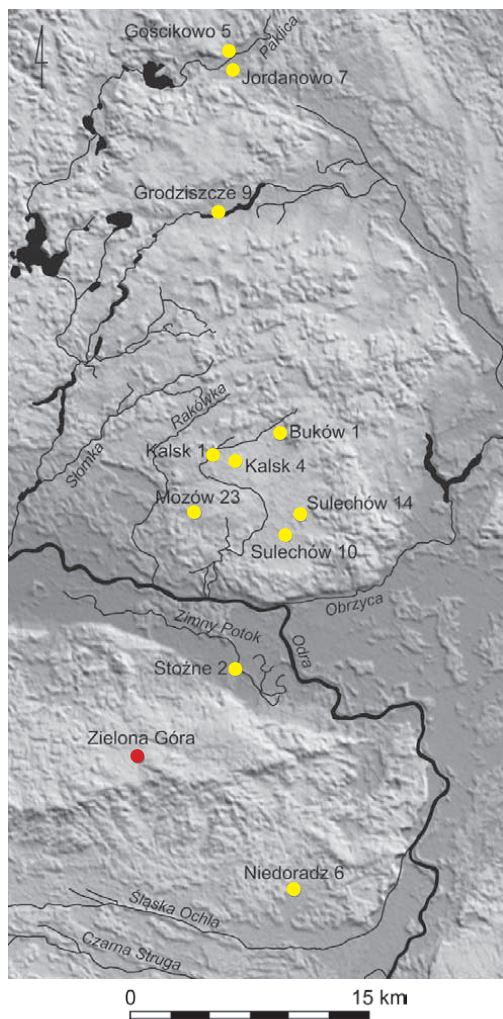
¹ Dotychczas pełną charakterystykę ceramiki ze stanowisk omawianych w artykule opublikowano dla stan. 2 w Stożnem (B. Gruszka 2007; 2010a), stan. 1 w Kalsku (B. Gruszka 2011) oraz stan. 5 w Gościkowie (P. Pawlak 2012). Szczegółowe opracowania (maszynopisy) wyników badań prowadzonych na osadach w Jordanowie, stan. 7 (B. Gruszka 2010b), Grodziszczcu, stan. 9 (B. Gruszka 2010c), Sulechowie, stan. 14 (B. Gruszka 2006) znajdują się w archiwum Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze.

² Wartość prowadzonych przez Edwarda Dąbrowskiego badań niejednokrotnie poddawana była w wątpliwość. Zwłaszcza deprecjonowane były ustalenia dotyczące chronologii zespołów z początkowych faz wczesnego średniowiecza. Częściowo uzasadnionym zarzutem kierowanym pod adresem Edwarda Dąbrowskiego, czego zresztą badacz ten był świadomy, był sposób wybiórczego publikowania przez niego materiału zabytkowego (por. M. Parczewski 1988, s. 13; tenże 1990, s. 210).

³ Jeszcze na początku XXI w. Marek Dulnicz, omawiając podstawy kształtowania się Słowiańszczyzny północno-zachodniej, podawał, że dysponuje zespołem około 430 obiektów datowanych na starsze fazy wczesnego średniowiecza z obszaru Pomorza zachodniego, Wielkopolski, Meklemburgii, Brandenburgii i Starej Marchii (M. Dulnicz 2001, s. 123–124). Obecnie, chociażby dla niewielkiego

cowania i publikowania źródeł, chociaż wiele materiałów nadal czeka na pełne opracowanie. Również w zakresie datowania poczyniono znaczny postęp – dla obszaru Środkowego Nadodrza dysponujemy wynikami kilkudziesięciu analiz termoluminescencyjnych ceramiki (Nowiniec, stan. 2 [B. Gruszka 2012a; J. Kusiak 2012], Stożne, stan. 2, Grodziszczce, stan. 9, Glińsk, stan. 1 [B. Gruszka 2012b], Kalsk, stan. 1 [B. Gruszka 2011], Kalsk, stan. 4, Gościkowo, stan. 5 czy Mozów, stan. 23), a dalszych kilkadziesiąt fragmentów naczyń jest w trakcie analiz (Jordanowo, stan. 7, Sulechów, stan. 10, 14 i 28). W ostatnich latach przeprowadzono liczne badania dendrochronologiczne elementów konstrukcyjnych kilku studni (Sulechów, stan. 10, Sulechów, stan. 28, Niedoradz, stan. 14) oraz wału grodziska w Klenicy (F. Biermann, A. Kieseler, D. Nowakowski 2011, s. 342–343). W odniesieniu do wielu obiektów do oznaczenia wieku zastosowano metodę ^{14}C (m.in. Stożne, stan. 2, Grodziszczce, stan. 9). Duże znaczenie ma też wykonanie około 150 analiz petrograficznych, dzięki którym lepiej poznano „warsztat garncarski” ze starszych faz wczesnego średniowiecza (zob. P. Gunia, B. Gruszka 2010; 2011; P. Gunia 2012).

Poniżej przedstawiamy wyniki studiów nad wybranymi, nowo odkrytymi zespołami naczyń pochodzącymi z następujących stanowisk: Kalsk, stan. 1 i 4 (ryc. 2 i 9), Jordanowo, stan. 7 (ryc. 3), Grodziszczce, stan. 9 (ryc. 4), Gościkowo, stan. 5 (ryc. 5), Mozów, stan. 23 (ryc. 6), Stożne, stan. 2 (ryc. 7), Sulechów, stan. 10 i 14 (ryc. 8 i 10), oraz Niedoradz, stan. 6 (ryc. 11). Większość z nich została rozpoznana w trakcie szerokopłaszczyznowych badań, dzięki czemu było możliwe dokonanie analizy układu przestrzennego osiedli. Duża liczebność materiału ceramicznego pozwoliła

Ryc. 1. Lokalizacja omawianych stanowisk.

Opracował B. Gruszka

Fig. 1. Location of the discussed sites.

Prepared by B. Gruszka

obszaru południowej i środkowej części województwa lubuskiego, liczba dobrze datowanych obiektów pochodzących z najstarszych faz wczesnego średniowiecza wynosi niemalże 500.

na wykorzystanie metod statystycznych, a zastosowanie jednego schematu analizy formalno-typologicznej ceramiki⁴ na porównywanie otrzymanych wyników; natomiast powiązanie tych ostatnich z rezultatami wspomnianych wyżej analiz przyrodniczych pomogło w utworzeniu regionalnej periodyzacji zespołów ceramicznych.

Zespoły ceramiczne pochodzące z obszaru Środkowego Nadodrza zaliczone do najstarszej fazy wczesnego średniowiecza charakteryzują się specyficznym zestawem cech (E. Dąbrowski 1971, s. 45; tenże 2001, s. 139–141, 150–151; tenże 2006, s. 223, 229–230; B. Gruszka 2010a, s. 232–240), do których należą: a – duża różnorodność form naczyń; b – stosowanie zróżnicowanych domieszek schudzających, co ma również swoje odzwierciedlenie w rozmaitych sposobach opracowania powierzchni naczyń – od silnie chropowatych po gładkie, niemalże wyswieceane; c – występowanie w pojedynczych przypadkach naczyń obtaczanych; d – rzadko stosowane ornamentowanie naczyń.

Różnorodność form naczyń z najstarszych faz wczesnego średniowiecza z zachodniej Polski silnie kontrastuje z w miarę jednolitym asortymentem naczyń odkrywanych w innych regionach Polski, np. w Wielkopolsce czy Małopolsce – terytorium związanym z praską prowincją kulturową (M. Parczewski 1988).

W Wielkopolsce zdecydowaną przewagę mają garnki o słabiej lub silniej zaznaczonych elementach budowy, natomiast naczynia innych typów – na przykład talerze, misy, pucharki czy też garnki o niestandardowych kształtach – stanowią pojedyncze znaleziska (np. w Markowicach, stan. 26 typy K, L, L1 i M [E. Pawlak, P. Pawlak 2008, tabl. 6], w Bytkowie, stan. 1 [E. Pawlak 2011, ryc. 17])⁵.

Typ praski, który jest głównym składnikiem zespołów ceramicznych w strefie południowej, na obszarze zachodniej Polski jest jednym z mniej licznych elementów bogatego zestawu form (E. Dąbrowski 2001, s. 150–151; 2006, s. 229–235). Spotykamy tu bowiem zarówno wysmukłe garnki, jak i przysadziste wazy na stopkach czy naczynia o mniej lub bardziej esowatym profilu. Nierzadkie są także okazy z wylewem zachylonym do środka. Rzeczą charakterystyczną jest współwystępowanie zróżnicowanych form naczyń w tych samych zespołach lub poziomach osadniczych (E. Dąbrowski 2001, s. 150; B. Gruszka 2010a, s. 240). Oprócz nich składnikiem najstarszych zespołów ceramicznych z obszaru Środkowego Nadodrza są fragmenty prażnic oraz glinianych talerzy. W przypadku prażnic pojedyncze części burt znane są ze Stożnego, stan. 2 (B. Gruszka 2007, s. 309–310, tabl. III 7–9), Kalska, stan. 1 (ryc. 2f), Mozowa, stan. 23, Sulechowa, stan. 14 czy Bukowa, stan. 1 (E. Dąbrowski 2001, s. 137, ryc. 7: 2). Nieliczne fragmenty talerzy związane z najstarszymi zespołami odkryto na stan. 14 w Sulechowie oraz Mozowie, stan. 23, jednak częściej zaczynają się one pojawiać dopiero od IX w. (B. Gruszka 2008).

Duże zróżnicowanie obserwujemy również w zakresie rodzajów domieszek schudzających masę garncarską, co ukazują liczne wyniki analiz petrograficznych,

⁴ Zastosowano schemat opracowany dla ceramiki ze stan. 7 w Jordanowie (B. Gruszka 2010b) oraz stan. 1 w Zawadzie i stan. 4 w Klenicy (B. Gruszka 2010d).

⁵ Fragment talerza oraz prawdopodobnie część czaszy pucharu pochodzą również z podpoznańskiego Kórnika, stan. 31. Materiały z tego stanowiska są ogólnie datowane na fazę B.

którym poddano wybrane fragmenty naczyń ze stan. 2 w Stożnem (P. Gunia, B. Gruszka 2010), stan. 9 w Grodziszczu, stan. 1 i 4 w Kalsku, stan. 7 w Jordanowie oraz stan. 23 w Mozowie. Ujawniły one stosowanie zarówno domieszek nieselekcjonowanych, o różnorodnym uziarnieniu i składzie mineralnym, pochodzących z rozkruszania skał narzutowych, jak i domieszek specjalnie dobieranych pod względem frakcji i składu, co wraz z zastosowaniem koła garncarskiego, w pojedynczych przypadkach wykazuje cechy ceramiki warsztatowej z późnego okresu wpływów rzymskich (P. Gunia, B. Gruszka 2010).

W kilku egzemplarzach, i to zarówno datowanych na początki średniowiecza, jak i pochodzących z nieco młodszych odcinków czasowych, stwierdzono w składzie masy garncarskiej minerały, które bardzo rzadko występują w lokalnych materiałach narzutowych, jak amfibolity czy hornblenda zwyczajna. Niewykluczone więc, że w przypadku tych naczyń mamy do czynienia z importami, najprawdopodobniej z obszaru sudeckiego lub zasudeckiego (por. P. Gunia 2012, s. 324–325). Badania petrograficzne ujawniły także liczne przypadki angobowania naczyń, choć ten zabieg obserwowany jest również na naczyniach z innych regionów Polski, na przykład Małopolski (Kraków Nowa Huta-Mogiła, stan. 59; Kraków-Przewóz, stan. 2 – materiał znane z autopsji) czy Wielkopolski (E. Pawlak, P. Pawlak 2008, s. 49).

Zastosowanie różnorodnych pod względem frakcji i rodzaju domieszek schudzących znajduje swoje odzwierciedlenie także w sposobach opracowania powierzchni naczyń. Dominują ścianki chropowate, szorstkie oraz nierówne. Jednak z kilku stanowisk datowanych na początkowe fazy wczesnego średniowiecza pochodzą pojedyncze przykłady naczyń o gładkich (ryc. 2a) i wyświecanych powierzchniach (ryc. 7c; zob. także E. Dąbrowski 2001, s. 146–147, ryc. 5:3). Co ciekawe, znaleziska ceramiki wykonanej z zastosowaniem koła garncarskiego pochodzą z tych samych stanowisk, na których odkryto ceramikę o gładkich ściankach (B. Gruszka 2010a, s. 240; tenże 2011; E. Dąbrowski 2001, s. 151; tenże 2006, s. 229).

Ostatnią z wymienionych cech jest ornament. W przypadku omawianych tu zespołów za element dekoracyjny można uznać guzki (pojedyncze egzemplarze pochodzą z stan. 14 w Sulechowie) lub półksiężycowate listwy plastyczne, pojawiające się na nielicznych naczyniach (E. Dąbrowski 1996, s. 186; tenże 1997, s. 139–146, ryc. 3; 20: 1; A. Krzyszowski 2006, s. 28), oraz dookólne podcięcia wylewu naczynia. Zasięg występowania w środkowym Nadodrzu naczyń z tym ostatnim elementem obejmuje obszar w równoleżnikowym pasie od dzisiejszego Sulechowa po Kalsk, stan. 1 (B. Gruszka 2011; J. Lewczuk 1992, s. 67–69, ryc. 1: 6), Smolno Wielkie, stan. 1, do okolic Świebodzina, Międzyrzecza i Pszczewa (Grodziszcz, stan. 9, Grądzkie, stan. 1, Nowy Dworek, stan. 3, 5, 6 i 7, Jordanowo, stan. 7, Gościkowo, stan. 5, Święty Wojciech, stan. 16 i 17, Borowy Młyn, stan. 1, Międzyrzecz, stan. 11 i 78, Żółwin, stan. 8 i 29, Nowa Wieś, stan. 1). Nieco na zachód występuje on na naczyniach odkrytych w okolicach Krosna Odrzańskiego (Połupin, stan. 2 i 4, Czetowice, stan. 3, Gostchorze, stan. 1, Osiecznica, stan. 1), a na południu – na kilku stanowiskach w okolicach Zielonej Góry (Letnica, stan. 13 i 53, Dąbrówka, stan. 6; zob. więcej na ten temat: E. Dąbrowski 1995, s. 26–38; P. Pawlak 2012, s. 173–176). Z badań prowadzonych przed II wojną światową w Jordanowie pochodzą fragmenty

naczyń z podciętym wylewem, które zostały zaklasyfikowane do znalezisk z okresu rzymskiego (E. Dąbrowski 1995, s. 26, przyp. 9). W okazach z początku średniowiecza podcięcie miało bardziej niedbały charakter, co widoczne jest w przypadku naczyń z Kalska, stan. 1 (ryc. 2b), Nowego Dworku, stan. 7, czy Jordanowa, stan. 7 (ryc. 3h, p). Egzemplarze doskonale wykonane, cienkościenne, z silnie profilowanymi wylewami podkreślonymi tym charakterystycznym elementem spotykane są dopiero w zespołach datowanych na VIII w. Naczynia takie występują między innymi na stan. 9 w Grodziszczu (ryc. 4a, b) oraz stan. 5 w Gościkowie (ryc. 5f, h).

Główną metodą potwierdzającą chronologię zespołów ceramicznych ze Środowego Nadodrza są przede wszystkim wyniki badań termoluminescencyjnych ceramiki (tabela 1)⁶ (na temat założeń tej metody zob. A. Buko, T. Dzieńkowski, J. Kusiak 2008; J. Kusiak 2012, s. 227–230)⁷, a w przypadku zespołów ze Stożnego, stan. 2, dodatkowo wyniki oznaczeń metodą ¹⁴C elementów drewnianych⁸ odkrytych w obiekcie 9 (tabela 2; B. Gruszka 2010a, s. 249–251, tabela II). Dysponujemy także pojedynczymi wynikami analiz dendrochronologicznych (studnia ze stan. 10 w Sulechowie).

Na podstawie wyników tych badań stwierdzono, że jednym z najstarszych zespołów są naczynia odkryte w dwóch jamach na stan. 1 w Kalsku (zob. tabela 1; ryc. 2). Pierwsze z nich (ryc. 2a) to smukły garnek o łagodnym załomie brzuśca oraz lekko wychylonym wylewie. Jako domieszkę schudzającą użyto głównie granitoidy oraz piroksenity pochodzące z lokalnych gładów narzutowych o średnicach ziaren dochodzących do około 3 mm⁹. Ponadto około 10% domieszki to drobnoziarnisty piasek kwarcowy, występujący jedynie po zewnętrznej stronie naczynia. Odnotowano również pojedyncze przypadki występowania negatywów włókien, najprawdopodobniej pochodzenia roślinnego. Ścianki naczynia są gładkie, noszą ślady dokładnego wygładzenia oraz angobowania. Wypał odbywał się w warunkach utleniających w temperaturze około 600°C. Kolejny z analizowanych egzemplarzy (ryc. 2e) formą był zbliżony do opisanego powyżej. Nieco odmienna jest jednak jego budowa petrograficzna, opracowanie powierzchni, a także fakt zastosowania koła garncarskiego podczas lepienia naczynia. Głównym materiałem schudzającym są ostrokrawędziste fragmenty kwarcu oraz pokruszone tabliczki plagioklazów i pojedyncze

⁶ Badania finansowane z grantu „Stypendia naukowe dla doktorantów kształcących się na kierunkach uznanych za szczególnie istotne z punktu widzenia rozwoju województwa lubuskiego”, realizowanego z poddziałania 8.2.2 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (stypendium Marszałka województwa lubuskiego).

⁷ Analizy termoluminescencyjne są jedyną przyrodniczą, dosyć precyzyjną metodą umożliwiającą określenie wieku ceramiki. Dzięki tym badaniom i ich ilości możemy potwierdzać ustalenia chronologiczne dotyczące podstawowego źródła archeologicznego, eliminując tym samym przypadkowość otrzymywanych rezultatów, wynikającą z analiz pojedynczych próbek. Sama metoda jest także coraz bardziej dokładna. Wykonując badania 3–4 lata temu, uzyskiwany zakres błędu dla starszych faz wczesnego średniowiecza mieścił się w granicach 180–200 lat. Obecnie rozpiętość ta wynosi mniej niż jeden wiek.

⁸ W przypadku oznaczenia wieku jednej próbki zastosowano metodę „wiggles matching” (więcej na temat metody zob. A. Walanus, T. Goslar 2004, s. 68–72).

⁹ Wszystkie analizy petrograficzne wykonał dr hab. Piotr Gunia z Uniwersytetu Wrocławskiego.

Tabela 1. Zestawienie wyników datowań ceramiki metodą termoluminescencyjną.

Badania wykonał J. Kusiak

Table 1. Results of pottery dating by the thermoluminescence method. Analyses by J. Kusiak

Lp.	Stanowisko	Obiekt	Nr laboratoryjny próbki	Wiek TL	Wiek A.D.	Rycina
1	Stożne, stan. 2	9	5090	1378 ± 96	633 ± 96	7b
2		9	5215	1421 ± 114	590 ± 114	7h
3		9	5216	1369 ± 96	642 ± 96	7a
4	Kalsk, stan. 1	1	5585	1441 ± 86	570 ± 86	2b
5		2	5586	1437 ± 93	574 ± 93	-
6	Kalsk, stan. 4	383	5587	1264 ± 74	747 ± 74	9a
7		383	5588	1147 ± 69	864 ± 69	9b
8	Gościkowo, stan. 5	G38	5084	1302 ± 78	709 ± 78	-
9	Grodziszczce, stan. 9	146	5079	1227 ± 74	784 ± 74	4a
10		146	5080	1206 ± 72	805 ± 72	4c
11		38	5081	1315 ± 79	696 ± 79	-
12		200	5082	1282 ± 77	729 ± 77	-
13		46	5083	1252 ± 75	759 ± 75	-
14	Mozów stan. 23	B92	5608	1340 ± 47	673 ± 47	6b
15		B92	5609	1350 ± 63	663 ± 63	6a
16		B92	5610	1333 ± 52	680 ± 52	6e

Tabela 2. Zestawienie wyników oznaczeń wieku drewnianych elementów konstrukcyjnych metodą ¹⁴C z obiektu 9 ze stan. 2 w Stożnem, pow. zielonogórski. Badania wykonał M. Krąpiec

Table 2. Results of age determination by radiocarbon dating of wooden structural elements from feature 9 on site 2 in Stożne, Zielona Góra district. Analyses by M. Krąpiec

Lp.	Nr laboratoryjny próbki	Datowanie konwencjonalne [BP]	Datowanie kalibrowane [A.D.]
1	MKL-140	1390 ± 30	68% – 620–665 A.D. 95% – 600–675 A.D.
2	MKL-141 – słoje przyrdzeniowe	1510 ± 30	68% – 465–560 A.D. 95% – 450–570 A.D.
3	MKL-139 – słoje zewnętrzne	1470 ± 30	68% – 555–650 A.D. 95% – 540–650 A.D.
4	Ki-14051	1410 ± 25	68% – 636–660 A.D. 95% – 600–670 A.D.
5	Ki-14052	1480 ± 30	68% – 555–620 A.D. 95% – 530–650 A.D.

blaszki biotyту. Spotkać można też fragmenty skał granitowych. Wielkość ziaren dochodzi do 2 mm. Wypał, tak jak w przypadku pierwszego opisywanego naczynia, przebiegał w podobnych warunkach i temperaturze. Inny fragment to część przysadzistego naczynia niewielkich rozmiarów z charakterystycznie podcięty

wylewem (ryc. 2b). W wyniku analizy petrograficznej stwierdzono, że materiał schudzający jest reprezentowany głównie przez ostrokrawędziste ziarna kwarcu, fragmenty skał granitoidowych z biotytem oraz skalenie alkaliczne. Warunki wypału były zbliżone do tych, jakie uzyskano w przypadku dwóch powyżej scharakteryzowanych okazów. Rezultaty analizy termoluminescencyjnej wskazały na 2 poł. VI w. jako moment powstania naczynia (z uwzględnieniem szerokiego błędu metody jest to okres od końca V do 1 poł. VII w.). Podobnie datowane jest jedno z naczyń z jamy 2 (B. Gruszka 2011, s. 129). Badania te potwierdziły więc wcześniejsze ustalenia chronologiczne E. Dąbrowskiego i J. Lewczuka (J. Lewczuk 1992, s. 68–69), a analizy petrograficzne ujawniły różnorodność stosowanych domieszek schudzających oraz sposobów opracowania powierzchni naczyń. Ostatni egzemplarz to baniaste, przysadziste naczynie o silnie zaznaczonym brzuścu oraz prostej linii barku i krótkim, wychylonym wylewie. Powierzchnia zewnętrzna naczyń jest chropowata oraz nierówna. Jest to spowodowane głównie tym, że jako domieszkę schudzającą stosowano granitoidy i kwarcyty – z lokalnych głązów narzutowych – o wielkości ziaren dochodzących nawet do 7 mm. Odnotowano także ziarna piasku (około 10% całości domieszki). Wypał odbywał się w analogicznych warunkach jak reszty analizowanych naczyń.

Podobnie datowane są naczynia ze stan. 2 w Stożnem (ryc. 7), których czas wytworzenia przypada na koniec VI – 1 poł. VII w. Wyniki analiz termoluminescencyjnych pokrywają się z ustaleniami archeologicznymi oraz wynikami analiz ^{14}C wieku drewna z obiektu 9 (tabela 2), które zamykają się w przedziale 2 poł. VI – 1 poł. VII w.¹⁰ Podobnie jak to było w przypadku naczyń z Kalska, stan. 1, także w Stożnem, stan. 2, jest widoczna różnorodność form. Występują tu obok siebie smukłe garnki o lekko wychylonych wylewach (ryc. 7b, e), naczynia przysadziste o wyodrębnionych brzuścach (ryc. 7d, g), niewielkie cienkościenne naczynie o baniastym brzuścu (ryc. 7c) oraz szerokootworowa waza z wyodrębnionym w formie stopki dnem (ryc. 7f). Analizy petrograficzne, podobnie jak w przypadku naczyń z Kalska, stan. 1, ukazały szerokie spektrum stosowanych receptur mas garncarskich (P. Gunia, B. Gruszka 2010), a w związku z tym ujawniona była obec-

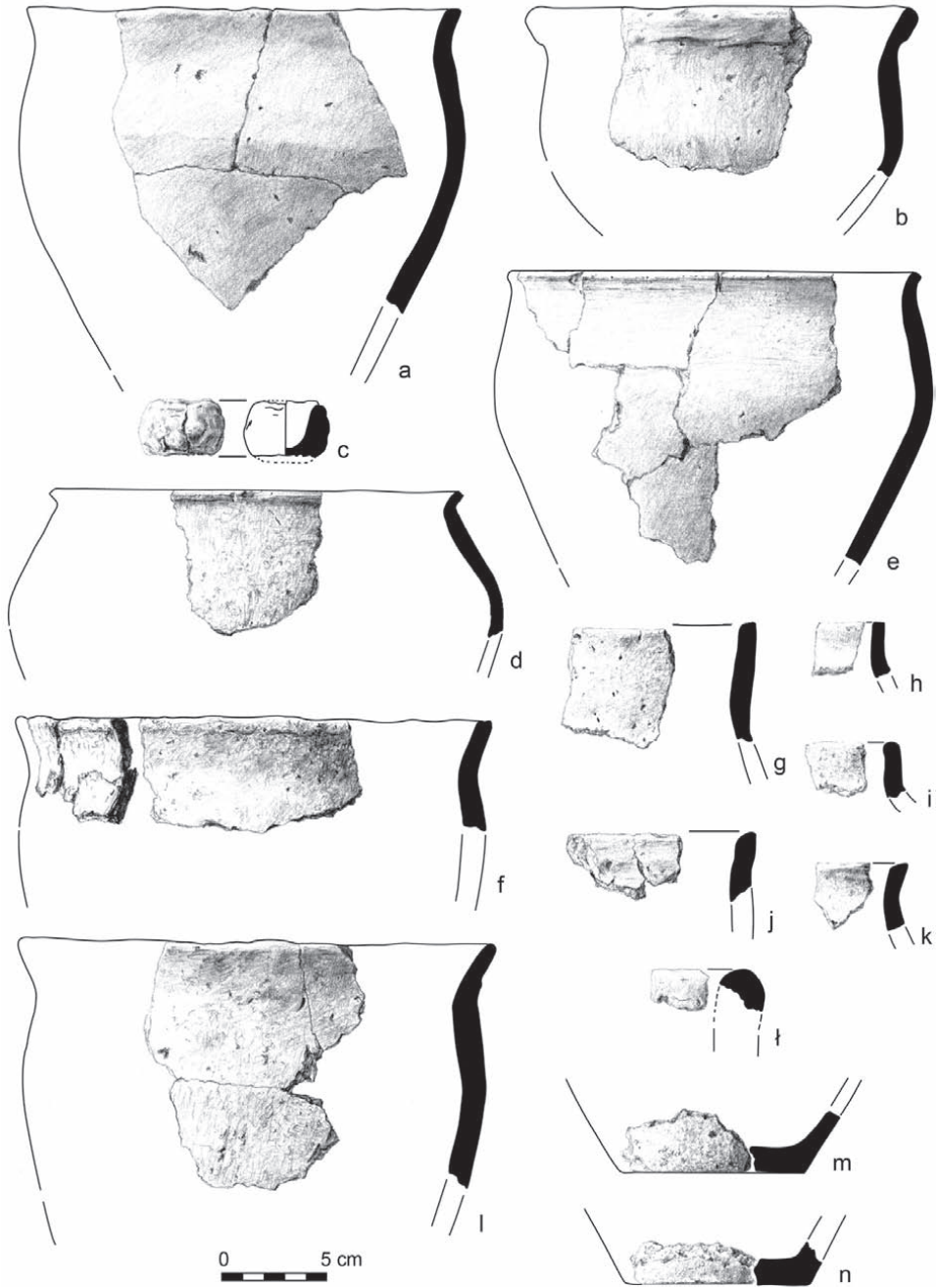
¹⁰ Przy datowaniu metodą ^{14}C należy brać pod uwagę wskazaną już w 2001 r. przez M. Dulnicza rozbieżność pomiędzy wynikami uzyskiwanymi przy jej zastosowaniu a wynikami badań dendrochronologicznych. Część z nich jest podobna, jednak niektóre różnią się nawet o półtora wieku (na przykład średnie „starszeństwo” dat ^{14}C w stosunku do dat „dendro” dla materiałów Bosau-Bischofswerder i Scharsdorf wyniosło 70 lat [M. Dulnicz 2001 s. 35–36]). Jednocześnie odrzucanie *a priori* dat radiowęglowych ze względu na ich „niekompatybilność” z dotychczasowymi wyobrażeniami dotyczącymi chronologii form czy też zabiegów technologicznych wydaje się również niewłaściwe. Inną kwestią pozostaje rozbieżność wyników datowania dendrochronologicznego i datowania archeologicznego odnotowywane w materiałach pochodzących zwłaszcza z młodszych stadiów wczesnego średniowiecza, późnego średniowiecza i okresu nowożytnego, kiedy przemiany w wytwórczości ceramicznej zachodzą znacznie szybciej i ich datowanie dotąd nie budziło z reguły kontrowersji (o różnicach w datowaniu metodą archeologiczną a dendrochronologią, na przykładzie konkretnych przykładów por. P. Pawlak 2010; I. Marchelak 2011, s. 88). Należy mieć na uwadze charakter obiektów poddanych analizie dendrochronologicznej, szczególnie na osadach długowiecznych – chodzi tu przede wszystkim o studnie, których okres użytkowania mógł być znacznie dłuższy, niż się przyjmowało do tej pory.

ność różnorodnie opracowanych powierzchni naczyń – od szorstkich, nierównych (ryc. 7a) po gładkie, niemalże wyświecane (ryc. 7c).

Do młodszego odcinka tego horyzontu czasowego należy zaliczyć fragmenty naczyń pochodzące ze stan. 23 w Mozowie (ryc. 6). Na podstawie analizy ceramiki chronologię osady ustalono na wieki VII–VIII. Rezultaty analiz termoluminescencyjnych uściśliły periodyzację stanowiska. Otrzymane wyniki mieszczą się w bardzo wąskim przedziale, obejmującym 2 poł. VII–VII/VIII w. (tabela 1). Kilkanaście fragmentów naczyń poddanych było także szczegółowym analizom petrograficznym, które w zasadzie potwierdzają wcześniej wyrażone spostrzeżenia dotyczące dużego zróżnicowania składu mineralnego domieszek schudzających oraz sposobów produkcji naczyń.

Dysponując powyższymi wynikami, można się pokusić o datowanie zespołów ceramicznych z innych stanowisk zawierających podobne lub analogiczne naczynia. Egzemplarze o cechach formalno-stylistyczno-technologicznych zbliżonych do tych, które odkryto w Kalsku, stan. 1, Stożnem, stan. 2, oraz Mozowie, stan. 23, wystąpiły na stan. 1 w Bukowie (E. Dąbrowski 2001), stan. 7 w Jordanowie (ryc. 3) oraz stan. 14 w Sulechowie (ryc. 8). Naczynia, które ujawniono na wymienionych stanowiskach, odznaczały się cechami wyróżnionymi powyżej dla najstarszych wczesnośredniowiecznych zespołów z obszaru Środkowego Nadodrza. Można więc postawić hipotezę, że wyznaczają moment początkowego rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa na tym obszarze, mającego jeszcze część reliktowych cech odziedziczonych ze schyłku starożytności, w tym takich jak: występowanie naczyń o zróżnicowanych formach (oprócz powszechnie znanych smukłych [ryc. 8d] i przysadzistych [ryc. 8a, c] garnków spotykamy również wazy [ryc. 3g, o], naczynia na stopkach oraz egzemplarze z pionowo ustawionym [ryc. 3c, j, n] lub zachylnym do środka wylewem); obecność, w pojedynczych przypadkach, selekcyonowania domieszki schudzającej, wyświecania i silnego wygładzania ścianek oraz zastosowanie koła garncarskiego w procesie produkcji naczyń; występowanie okazów ornamentowanych detalami plastycznymi w postaci guzków oraz półksiężycowatych listew, a także najczęściej spotykanym elementem zdobniczym, jakim są podcięcia brzegów naczyń (ryc. 3h, p).

Do młodszych zespołów, których chronologię można ustalić od przełomu VII i VIII w. do IX w., należałoby zaliczyć ceramikę pochodzącą z Grodziszcz, stan. 9 (ryc. 4), Gościkowa, stan. 5 (ryc. 5), Kalska, stan. 4 (ryc. 9), Sulechowa, stan. 10 (ryc. 10), oraz Niedoradza, stan. 6 (ryc. 11). W tych zespołach nadal utrzymuje się różnorodność form naczyń oraz stosowanych domieszek schudzających. Liczniej natomiast występują naczynia obtaczane oraz ornamentowane, głównie linią falistą wykonaną grzebykiem (ryc. 4f; 5d) oraz odciskami kółek wykonanych pustą kością (ryc. 10d), niekiedy z dodatkowymi wątkami zdobniczymi (ryc. 5g). Na ceramice z tego okresu charakterystyczny element podcięcia brzegu naczynia jest wykonany bardziej starannie (ryc. 4a, b; 5f, h), niż to było w przypadku naczyń z Kalska, stan. 1 czy Jordanowa, stan. 7, reprezentujących starszy horyzont chronologiczny. Nowym elementem zdobniczym charakterystycznym dla VIII i początku IX w. jest pojawienie się żłobkowania i profilowania wylewu od strony wewnętrznej (ryc. 9a, l).

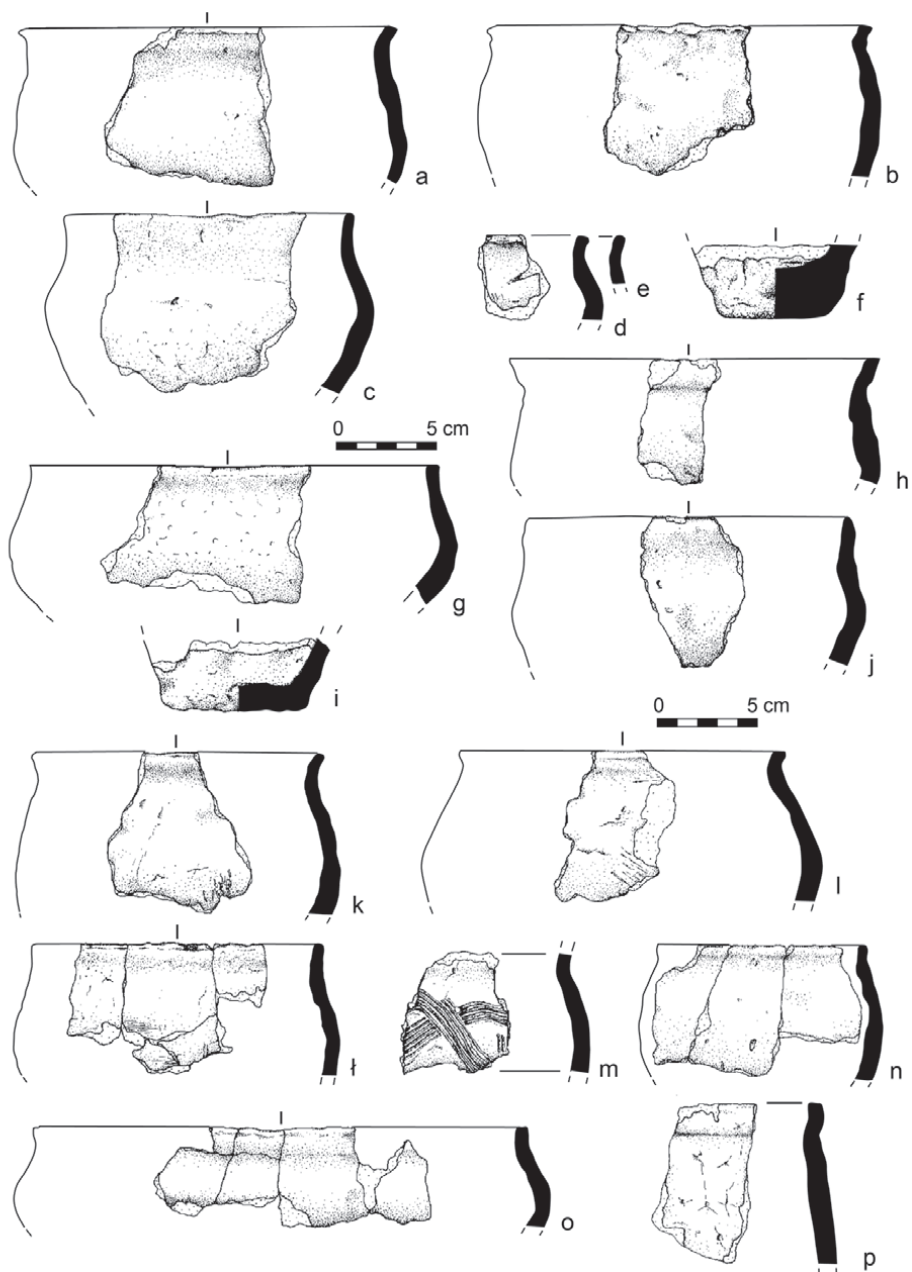

Ryc. 2. Kalsk, gm. Sulechów, woj. lubuskie, stan. 1. Fragmenty ceramiki z obiektu 1.

Rys. E. Dąbrowski

Fig. 2. Kalsk, Sulechów commune, Lubuskie voivodeship, site 1. Pottery sherds from feature 1.

Drawing E. Dąbrowski

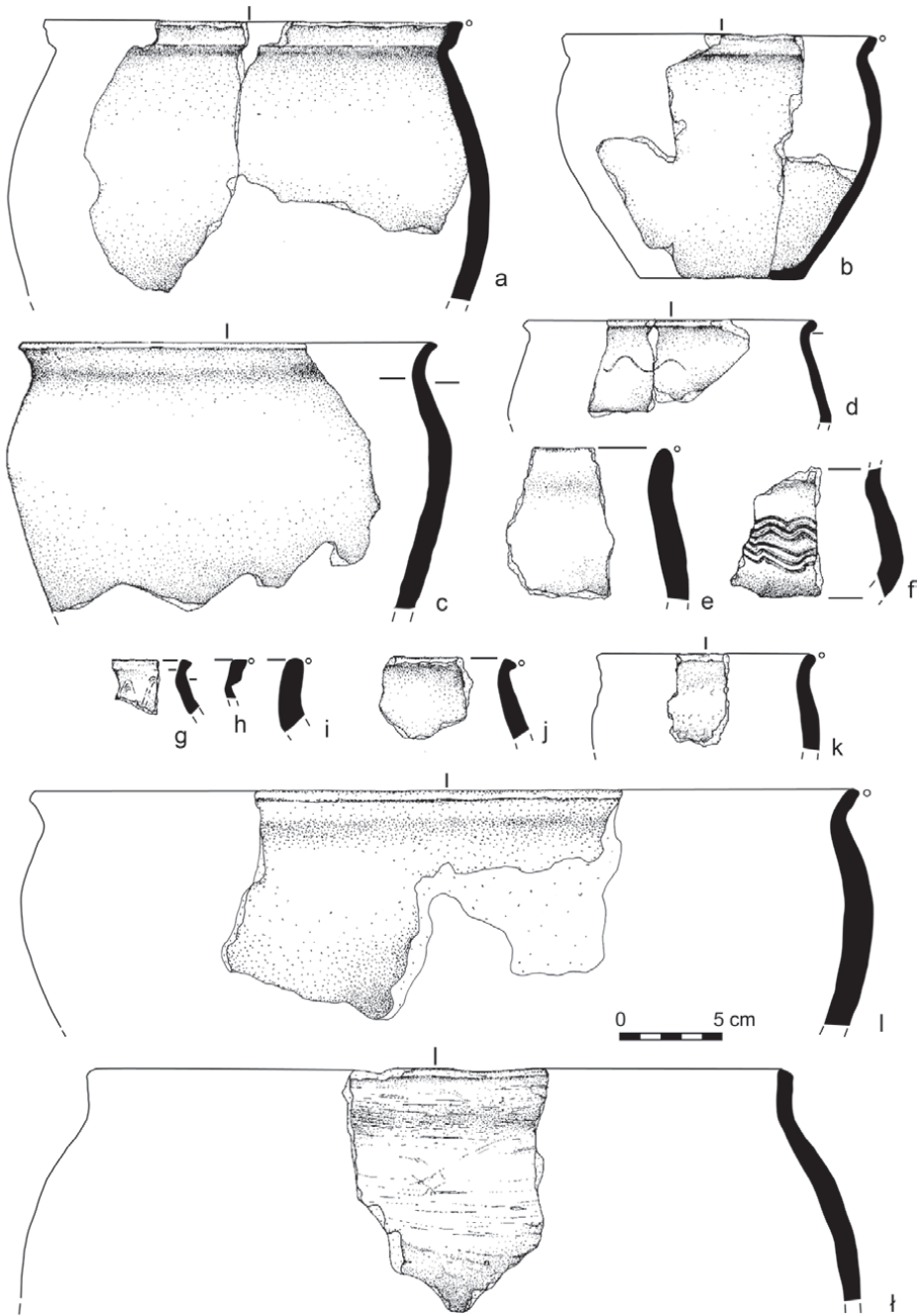

Ryc. 3. Jordanowo, gm. Międzyrzecz, woj. lubuskie, stan. 7. Fragmenty naczyń
a-f – obiekt A144; g-j – obiekt A146; k-p – obiekt A110.

Rys. D. Krzyżyńska

Fig. 3. Jordanowo, Międzyrzecz commune, Lubuskie voivodeship, site 7. Potsherds
a-f – feature A144; g-j – feature A146; k-p – feature A110.

Drawing D. Krzyżyńska

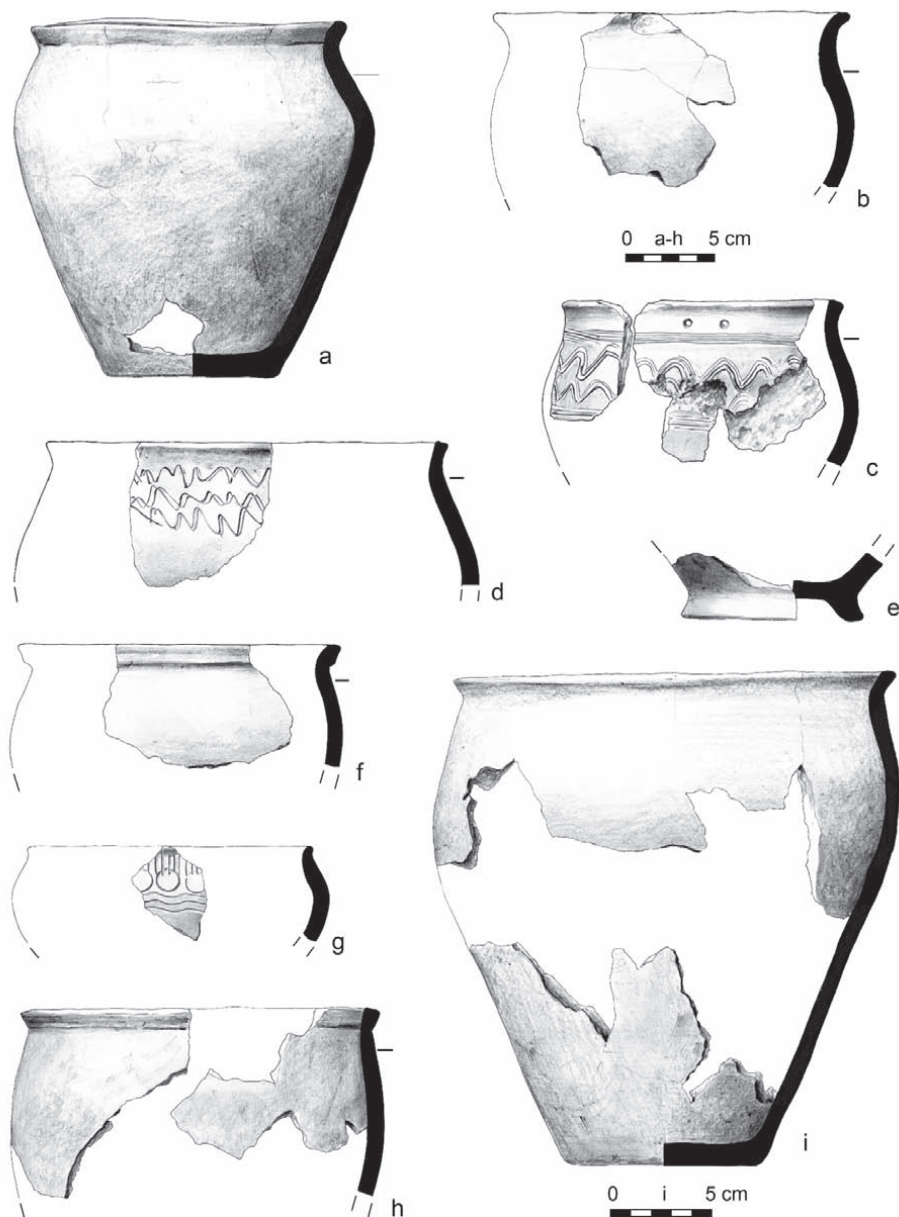

Ryc. 4. Grodziszcze, gm. Świebodzin, woj. lubuskie, stan. 9. Fragmenty naczyń z obiektu 146.

Rys. D. Krzyżyńska

Fig. 4. Grodziszcze, Świebodzin commune, Lubuskie voivodeship, site 9. Potsherds from feature 146.

Drawing D. Krzyżyńska

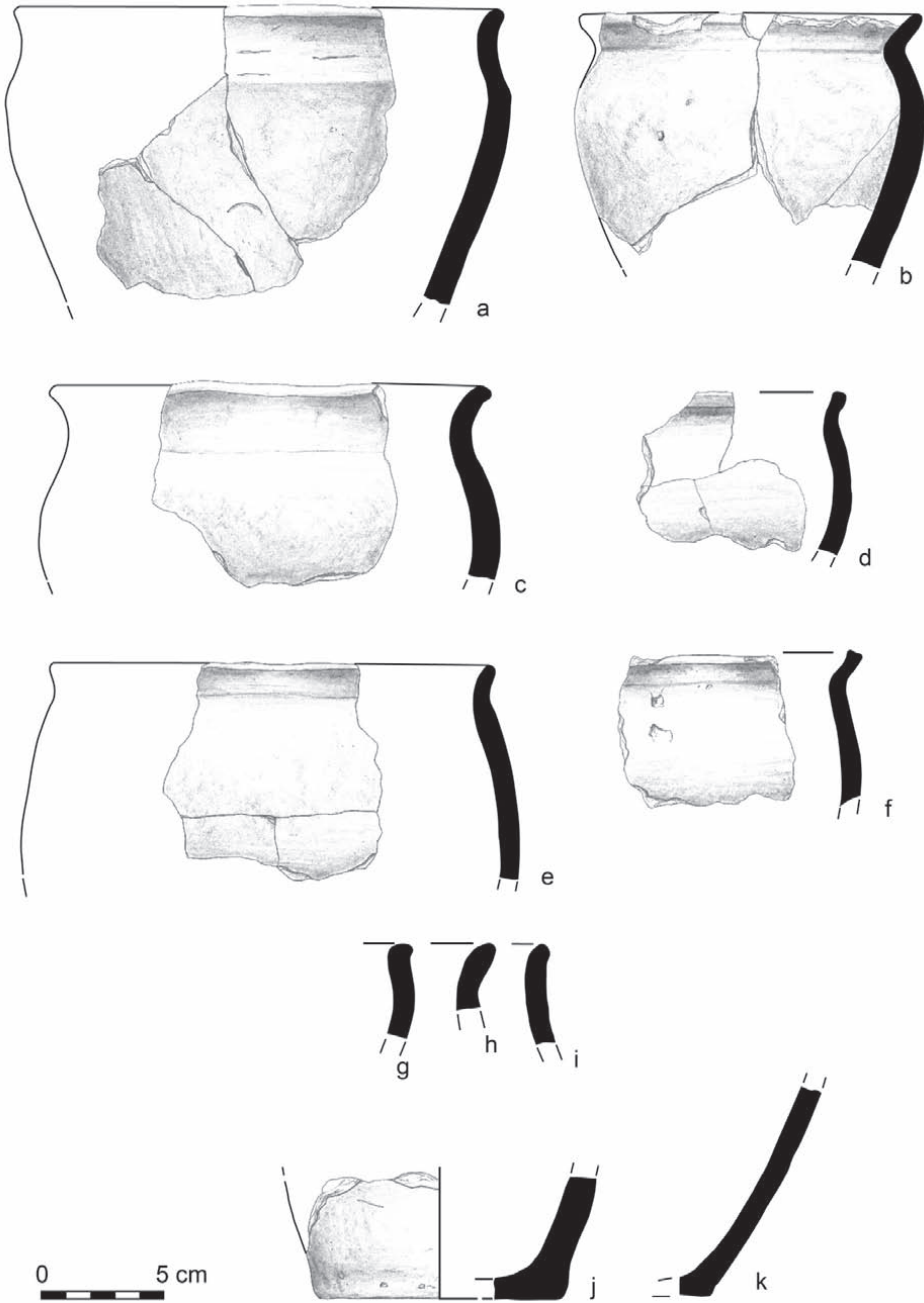

Ryc. 5. Gościkowo, gm. Świebodzin, woj. lubuskie, stan. 5. Fragmenty naczyń
 a – obiekt F73; b – obiekt D4; c – obiekt D23; d – obiekt D5; e, h – obiekt G38; f – obiekt D16; g – powierzchnia
 wykopu; i – obiekt F80.

Rys. E. Pawlak

Fig. 5. Gościkowo, Świebodzin commune, Lubuskie voivodeship, site 5. Potsherds
 a – feature F73; b – feature D4; c – feature D23; d – feature D5; e, h – feature G38; f – feature D16; g – trench
 surface; i – feature F80.

Drawing E. Pawlak

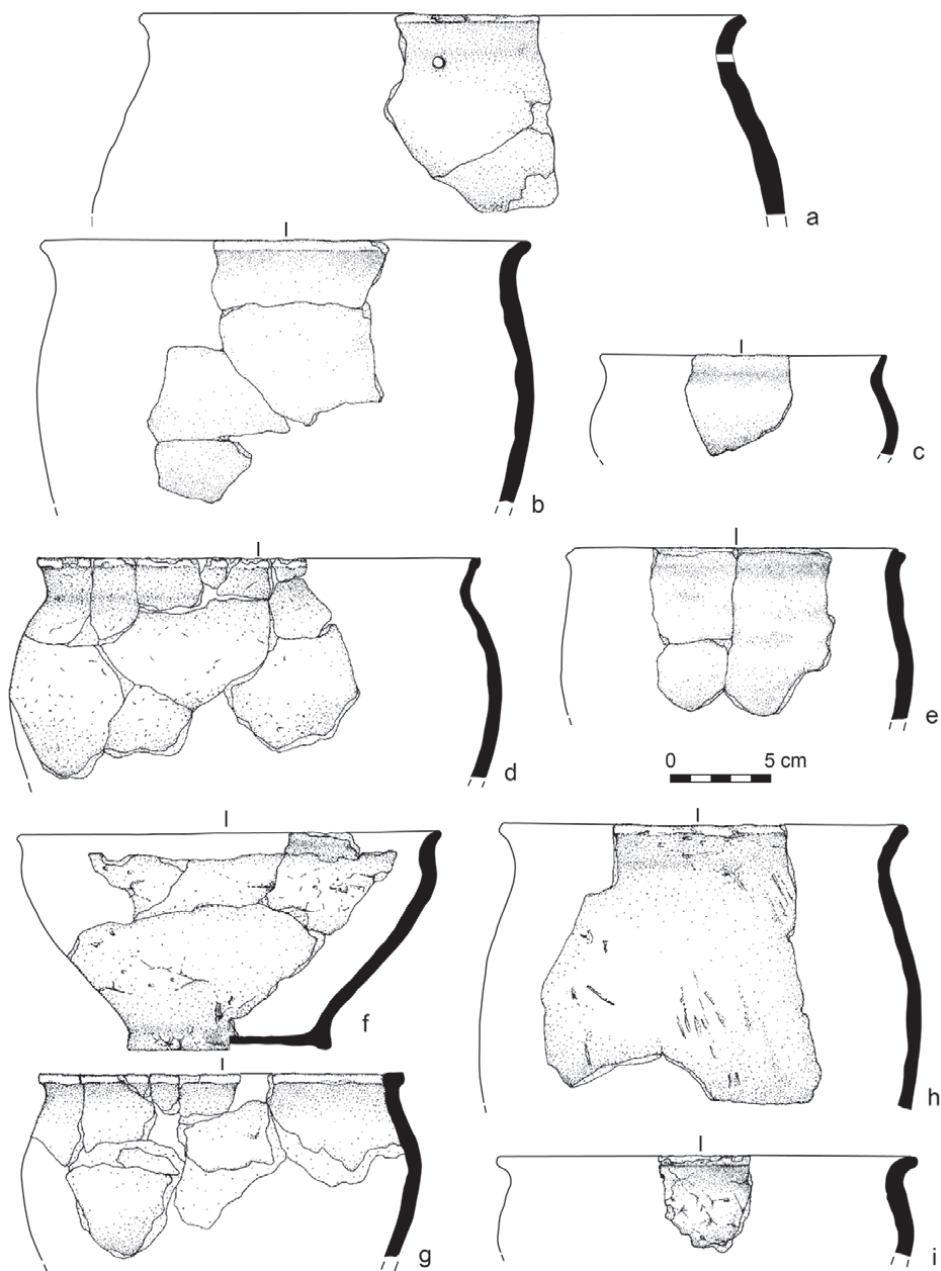

Ryc. 6. Mozów, gm. Sulechów, woj. lubuskie, stan. 23. Fragmenty naczyń z obiektu B92.

Rys. S. Kałagate

Fig. 6. Mozów, Sulechów commune, Lubuskie voivodeship, site 23. Potsherds from feature B92.

Drawing S. Kałagate

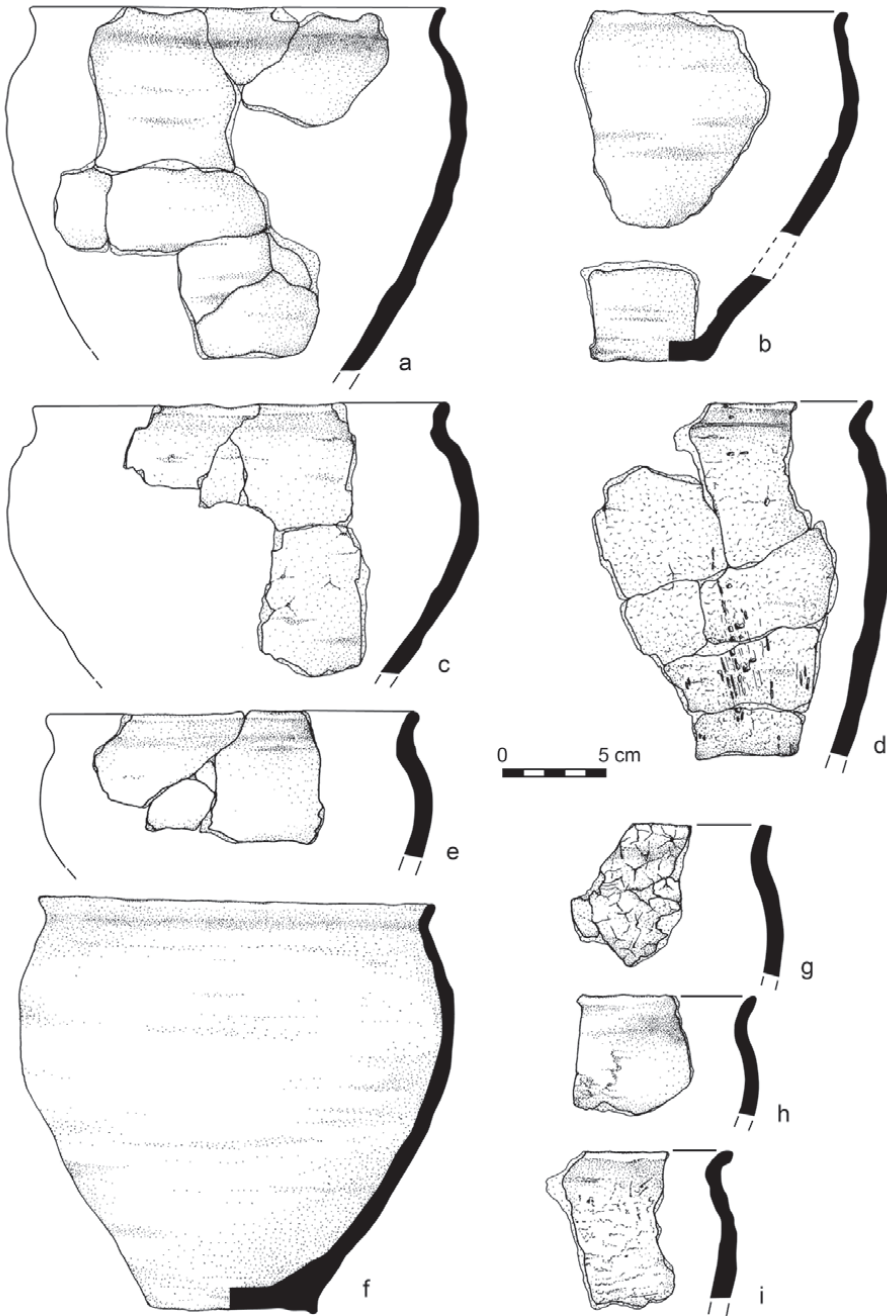

Ryc. 7. Stożne, gm. Zielona Góra, woj. lubuskie, stan. 2. Fragmenty naczyń z obiektu 9
a – z drugiej warstwy mechanicznej; b-i – z poziomu drewnianej konstrukcji.

Rys. D. Krzyżyńska

Fig. 7. Stożne, Zielona Góra commune, Lubuskie voivodeship, site 2. Potsherds from feature 9
a – second arbitrary layer; b-i – level of the wooden structure.

Drawing D. Krzyżyńska

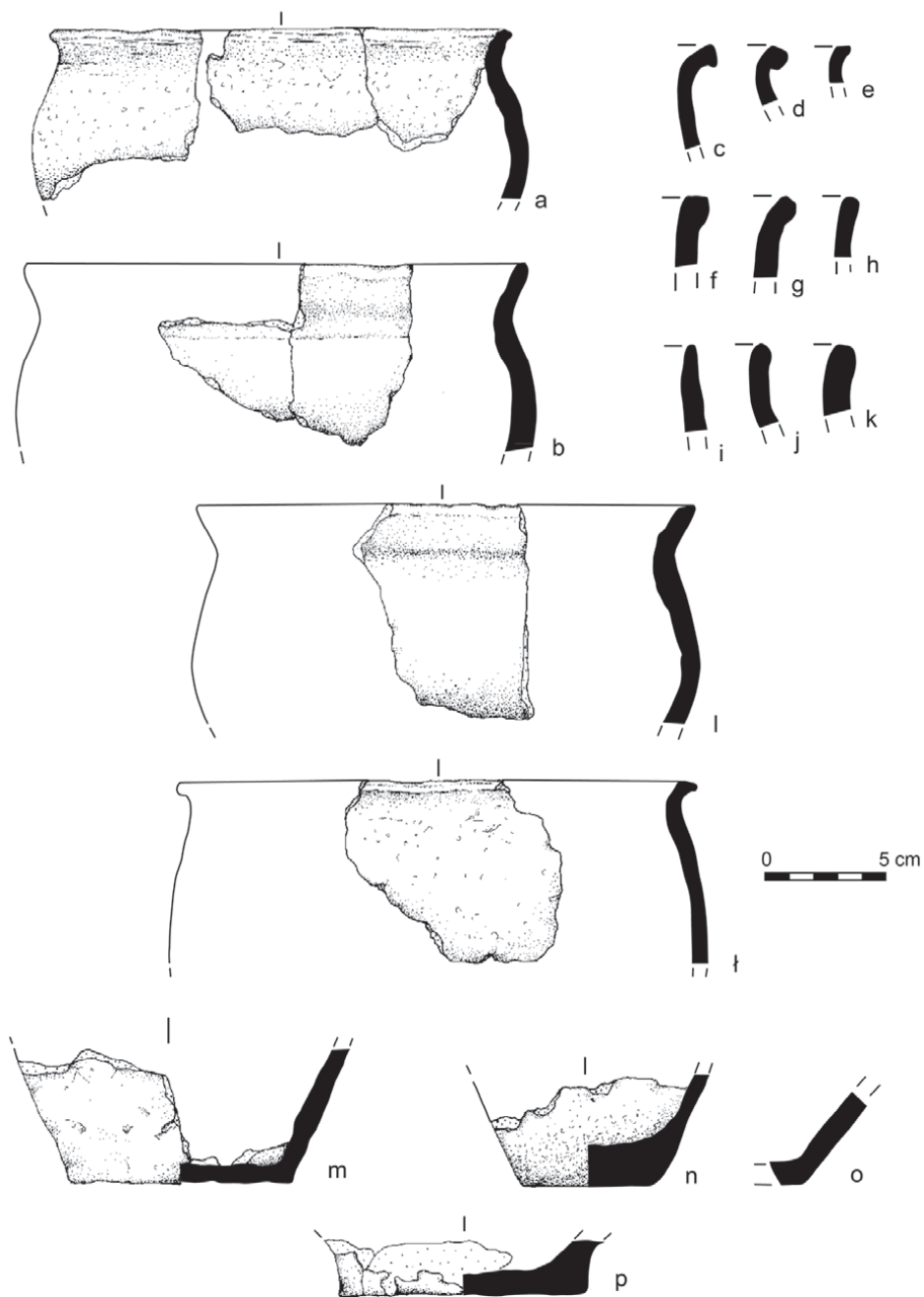

Ryc. 8. Sulechów, gm. *loco*, woj. lubuskie, stan. 14. Fragmenty naczyń z obiektu 210.

Rys. D. Krzyżyńska

Fig. 8. Sulechów, Sulechów commune, Lubuskie voivodeship, site 14. Potsherds from feature 210.

Rys. D. Krzyżyńska

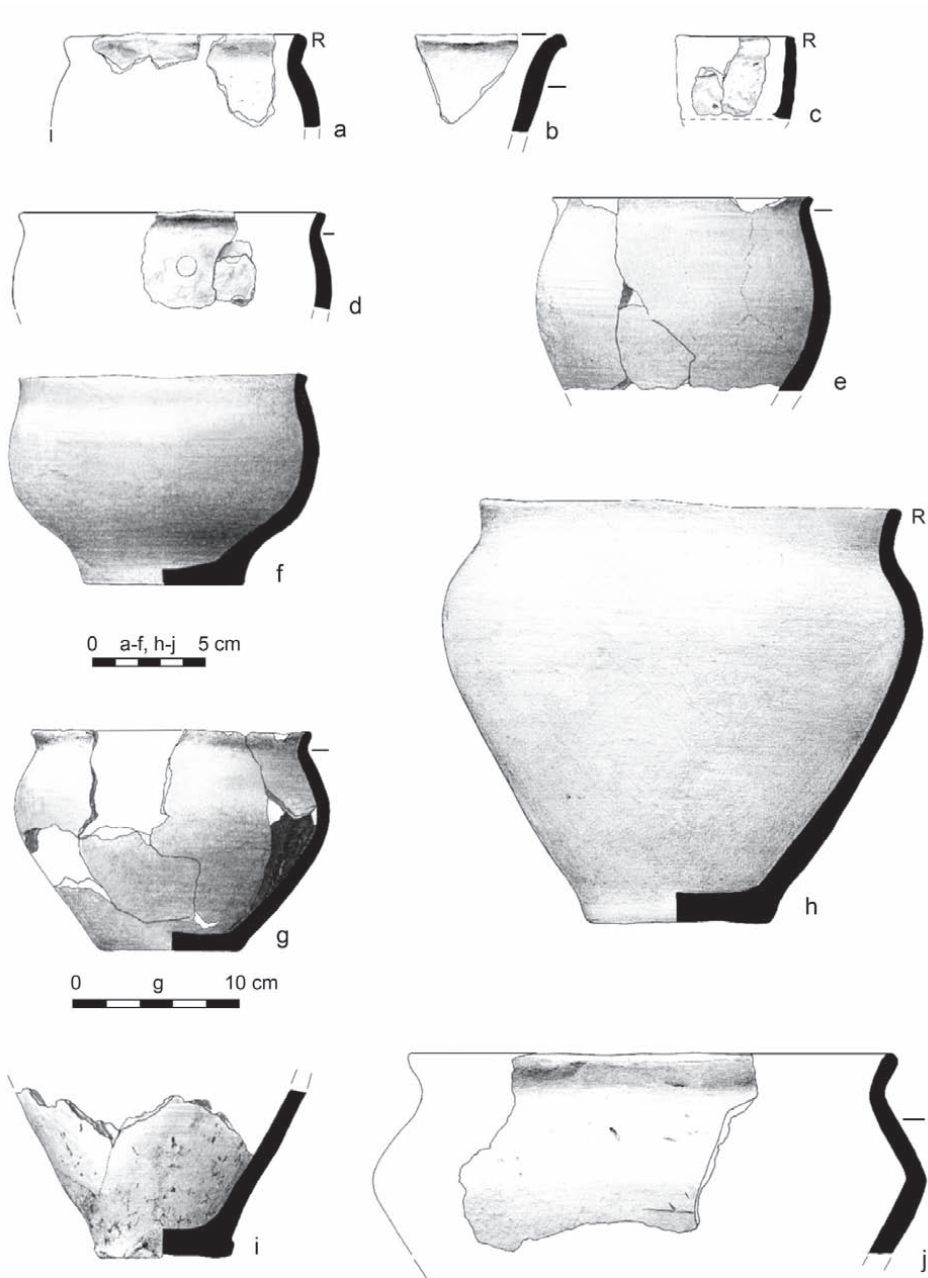

Ryc. 9. Kalsk, gm. Sulechów, woj. lubuskie, stan. 4. Fragmenty ceramiki z obiektu 383.

Rys. D. Krzyżyńska

Fig. 9. Kalsk, Sulechów commune, Lubuskie voivodeship, site 4. Potsherds from feature 383.

Drawing D. Krzyżyńska

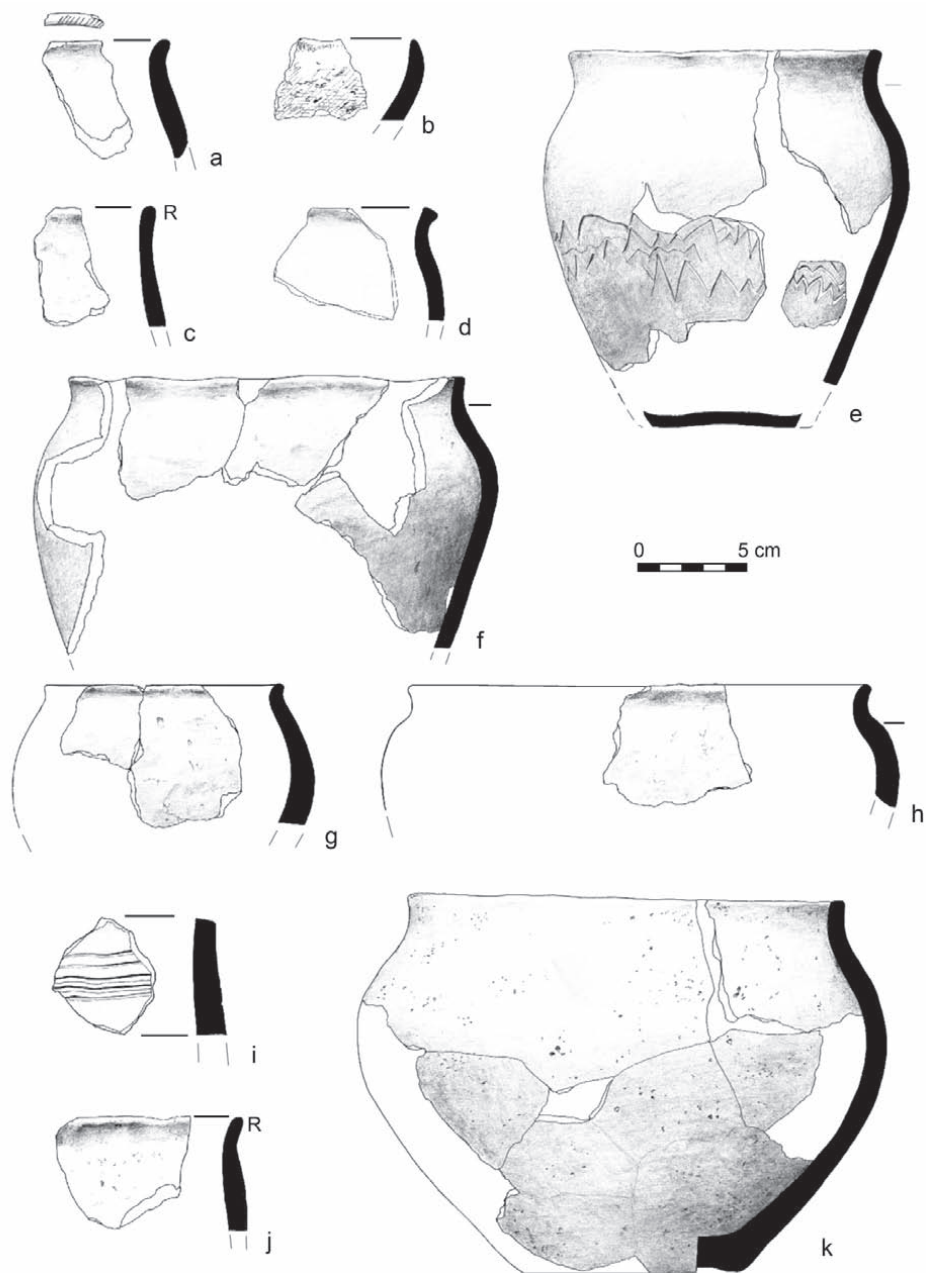

Ryc. 10. Sulechów, gm. *loco*, woj. lubuskie, stan. 10. Fragmenty naczyń
a, d, e, g – obiekt 12; b – obiekt 15; c, j – obiekt 20; f, h, i – obiekt 16.

Rys. E. Pawlak

Fig. 10. Sulechów, Sulechów commune, Lubuskie voivodeship, site 10. Potsherds
a, d, e, g – feature 12; b – feature 15; c, j – feature 20; f, h, i – feature 16.

Drawing E. Pawlak

Ryc. 11. Niedoradz, gm. Nowa Sól, woj. lubuskie, stan. 6. Fragmenty naczyń
 a, b – obiekt 342; c, f, h – obiekt 323; d – obiekt 473; e, i, k – obiekt 332; g – obiekt 316; j – obiekt 340.

Rys. E. Pawlak

Fig. 11. Niedoradz, Nowa Sól commune, Lubuskie voivodeship, site 6. Potsherds
 a, b – feature 342; c, f, h – feature 323; d – feature 473; e, i, k – feature 332; g – feature 316; j – feature 340.

Drawing E. Pawlak

Na szczególną uwagę zasługują materiały ujawnione na stan. 10 w Sulechowie, ze względu na odkrycie tam cembrowanej drewnem studni (obiekt 99), której elementy zbadano metodą dendrochronologiczną¹¹. Na tej podstawie moment zbudowania drewnianej konstrukcji, a zatem czas powstania obiektu, określono na 764 A.D. (E. Pawlak, P. Pawlak 2006a, ryc. 2–3, 24). Wprawdzie z zasypiska wspomnianej studni wydobyto jedynie 2 ułamki naczyń wykonanych bez użycia koła lub częściowo obtaczanych, jednakże wymienione wyniki analiz dendrochronologicznych wskazują, że obiekt ten jest związany z pierwszą fazą osadnictwa wczesnośredniowiecznego na tym stanowisku¹². Jest ona reprezentowana przez 19 obiektów oraz ułamki i całe naczynia ceramiczne (zbiór ten liczy 624 jednostki taksonomiczne; ryc. 10). W zestawie form naczyń przeważają garnki o esowatym przekroju bądź z diagonalnie ustawionym wylewem, zarówno smukłe (ryc. 10a, e), jak i bardziej przysadziste (ryc. 10d). Z innych okazów należy wymienić: garnek zasobowy z niemal cylindrycznie uformowanym wylewem (ryc. 10h), a przede wszystkim przysadziste garnki o formie wazowatej (ryc. 10f, g). Szczególną uwagę zwraca jeden z garnków wazowatych z wyraźnie wyodrębnionym (podciętym) dnem i baniastym brzuścem, którego powierzchnia zewnętrzna nosi ślady polerowania (ryc. 10f). Wśród naczyń o rzadziej spotykanej formie można wskazać na walcowaty, miniaturowy pojemnik wykonany bez użycia koła garncarskiego (ryc. 10c), silnie profilowany garnek wazowaty, z ostrym załomem brzuśca i diagonalnie ustawionym wylewem (ryc. 10j) oraz naczynie (garnek lub misa) o tulipanowatym kształcie (ryc. 10b). Ogólnie stwierdzamy znaczne zróżnicowanie technologiczno-stylistyczne naczyń z Sulechowa w zakresie sposobu opracowania ścianek (faktury powierzchni od szorstkiej, pofalowanej, z wystającą gruboziarnistą domieszką [ryc. 10j], po powierzchnie gładkie – polerowane [ryc. 10g]) oraz, jak już wspomniano, stosunkowo szerokiego zestawu form. Odsetek ceramiki wykonanej bez użycia koła garncarskiego wyniósł tam nieco ponad 36%, natomiast częściowo obtaczanej – blisko 64%. Masy użyte do lepienia naczyń zostały schudzone niemal wyłącznie tłuczniem średnio- (1–3 mm) i gruboziarnistym (3–5 mm, a nawet powyżej 5 mm). Ułamki ceramiki pokryte ornamentem (np. ryc. 10d) stanowią niespełna 0,5% całego zbioru. W tym kontekście warto się odnieść do chronologii ceramiki z Sulechowa, tym bardziej że dysponujemy, jak już wcześniej wspomniano, datą roczną wzniesienia cembrowiny w studni związanej z tą samą fazą osadnictwa. Ogólnie materiały ze stan. 10 w Sulechowie datowane są na okres od połowy, a raczej końca VII w. do końca VIII w. Trzeba podkreślić, że metryka zbioru ceramiki z tego stanowiska, a tym samym osady, została skorygowana po uzyskaniu wyników analizy dendrochronologicznej. Pierwotne datowanie, oparte wyłącznie na analizie formalno-technologicznej ceramiki, wskazywało na okres od połowy VII do połowy VIII w., było zatem „starsze” o około pół wieku. Rozbieżności te wynikać mogą z niedostatecznego rozpoznania rytmu przemian wytwórczości garncarskiej, naznaczonej często regionalnym charakterem. Tylko uzyskanie większej liczby dat bezwzględ-

¹¹ Analizę wykonał prof. dr hab. Marek Krąpiec z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

¹² Druga faza osadnicza przypada na fazę D wczesnego średniowiecza.

nych pozwoli zweryfikować hipotezy sformułowane przez pokolenia badaczy, którzy nie mieli podobnych możliwości. Rezultaty badań nad chronologią wczesnosłowiańskiego osadnictwa w Sulechowie potwierdzają więc fakt, że niektóre cechy regresywne utrzymywały się w wytwórczości garncarskiej dość długo i mogły stanowić element, który nie zawsze decyduje o starszej metryce zbioru.

Dość liczne fragmenty naczyń (634 jednostki taksonomiczne) pochodzą ze stan. 6 w Niedoradzu, pow. nowosolski (ryc. 11; E. Pawlak, P. Pawlak 2006b). Ceramika wykonana bez użycia koła garncarskiego stanowi w materiałach pochodzących z tego stanowiska 22,5%, natomiast przykrawędnie obtaczana – pozostałe 77,5%. Znacznie mniej zróżnicowane niż w przypadku ceramiki ze stan. 10 w Sulechowie są formy naczyń. Mamy tu do czynienia niemal wyłącznie z garnkami różnej wielkości, o kształcie jajowatym (ryc. 11g) lub esowatym (ryc. 11e, h), rzadziej o stosunkowo ostrym, umieszczonym wysoko, załomie brzuśca i cylindrycznie uformowanym wylewem (ryc. 11f). Zestaw form uzupełnia przysadzisty, wazowaty garnek z cylindrycznie ukształtowanym wylewem i baniastym brzuścem (ryc. 11k). Odosobniony przykład to część przykrawędna będąca być może fragmentem miski (ryc. 11b). Masy garncarskie użyte do wyrobu naczyń z Niedoradza są zbliżone do tych, z których wykonano ceramikę ujawnioną w Sulechowie. Naczynia zdobione (ryc. 11a, e, i) stanowią w Niedoradzu zaledwie 0,8% ogółu. Osada oraz pochodząca z niej ceramika datowane są w szerokim przedziale na VII–VIII w., głównie na okres od połowy VII do końca VIII w.

Najmłodszym zespołem jest zbiór ceramiki z Gościkowa, pow. świebodziński, stan. 5. Okazy wykonane bez użycia koła garncarskiego stanowią nieco ponad 8%, natomiast częściowo obtaczane – 92% (P. Pawlak 2012, s. 165). Cechą materiałów z Gościkowa jest współwystępowanie wytworów nawiązujących do ceramiki typu Sukow oraz z charakterystycznie podciętymi wylewami ukształtowanymi analogicznie do brzegów spotykanych w naczyniach typu Feldberg, odmiany „a” (bez zdobienia – ryc. 5f, h). Ogólnie ceramikę nawiązującą do naczyń feldberskich cechuje dobry i bardzo dobry wypał (masa ceramiczna jest zwarta, nie kruszy się) oraz stosunkowo niewielka grubość ścianek. Część okazów ma cechy pośrednie między dwoma wymienionymi typami (ryc. 5a, c, i). Liczne przykłady ceramiki nawiązującej do wytworów feldberskich znane są z rejonów Międzyrzecza (Międzyrzecz, stan. 11 i 78, Święty Wojciech, stan. 16 i 17, Borowy Młyn, stan. 1, Żółwin, stan. 8 i 29, Nowa Wieś, stan. 1), Krosna Odrzańskiego (Połupin, stan. 2 i 4, Czetowice, stan. 3, Gostchorze, stan. 1), Zielonej Góry (Letnica, stan. 13 i 53), Sulechowa (Smolno Wielkie, stan. 1, Kalsk, stan. 1) oraz Międzychodu (Mierzyn, stan. 1, Tarnawa Rzepińska, stan. 1) (por. P. Pawlak 2012, s. 173–176). Ceramika i zarazem osada w Gościkowie datowane są na okres od połowy VIII do połowy IX w. Tym ustaleniom nie przeczą wyniki analizy termoluminescencyjnej, mieszczące się w granicach 631–787 A.D. (tabela 1).

W artykule przedstawiliśmy nowe, najstarsze wczesnośredniowieczne zespoły ceramiczne w kontekście ich datowania metodami przyrodniczymi oraz, w kilku przypadkach, wyniki ich analiz petrograficznych. Dzięki studiom interdyscyplinarnym stosowanym w badaniach nad ceramiką możemy uzyskać odpowiedzi na wiele pytań, w tym dotyczących chronologii czy techniki i technologii produkcji naczyń,

a w szczególnych przypadkach także ich proveniencji. Wyniki studiów nad chronologią przedmiotów różnych kategorii (w przypadku wczesnego średniowiecza są to niemal wyłącznie fragmenty naczyń) są podstawą do dalszych badań, w tym nad etapami i dynamiką przebiegu procesów osadniczych.

Przeprowadzone na obszarze Środkowego Nadodrza w ostatnich latach badania wykopaliskowe, gabinetowe, a także liczne analizy przyrodnicze dostarczyły nowych informacji dotyczących zespołów ceramicznych datowanych na najstarsze fazy wczesnego średniowiecza, uzupełniając lub ugruntowując – w wielu aspektach – stan naszej wiedzy w zakresie technologii produkcji naczyń oraz ich chronologii.

W artykule zaprezentowaliśmy zestaw głównych cech charakteryzujących najstarsze zespoły ceramiczne, a dotyczących formy, rodzajów domieszek schudzających, zastosowania koła garncarskiego oraz ornamentyki. Przeprowadzone badania ułatwiły śledzenie, w skali lokalnej, powiązań widocznych w stylistyce czy technologii wykonania naczyń pochodzących z różnych stanowisk, a to z kolei umożliwiło opracowanie regionalnej chronologii zespołów ceramicznych. Zastosowanie metody termoluminescencyjnej, pomimo jej ograniczeń, pozwoliło na doprecyzowanie datowania kilku zespołów naczyń, istotnych z punktu widzenia problematyki początków wczesnego średniowiecza na obszarze Środkowego Nadodrza. Na podstawie przeprowadzonych studiów możemy obecnie wydzielić dwa zasadnicze okresy chronologiczne. Pierwszy obejmuje przedział od połowy VI do przełomu VII i VIII w. Z tym etapem rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa na obszarze Środkowego Nadodrza możemy wiązać osady w Kalsku, stan. 1, Stożnem, stan. 2, Mozowie, stan. 23, Sulechowie, stan. 14, Jordanowie, stan. 7 oraz Bukowie, stan. 1. Młodszy horyzont obejmuje przełom VII i VIII w. oraz wiek IX. Na ten czas datowane są nowe znaleziska z Sulechowa, stan. 10, Kalska, stan. 4, Grodziszczka, stan. 9, Gościkowa, stan. 5, Niedoradza, stan. 6.

Wyniki trwających obecnie badań nad wczesnośredniowiecznym warsztatem garncarskim na obszarze Środkowego Nadodrza powinny niebawem uzupełnić zaprezentowaną w artykule listę stanowisk o kolejne, zarówno archiwalne (Nowy Dworek, stan. 7, Osiecznica, stan. 1), jaki i nowo odkryte (Przewóz, stan. 3 i 4).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- Archeologiczne badania...* — *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. 1, *Ziemia Lubuska*, R. Mazurowski red., Poznań 1998.
- AŚN — *Archeologia Środkowego Nadodrza*, Zielona Góra.
- Nowiniec, stan. 2...* — *Nowiniec, stan. 2. Wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-łużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, B. Gruszka red., Zielona Góra 2012.
- PNSA — *Polsko-niemieckie spotkania archeologiczne*, różne miejsca i daty wydania.
- „SlAnt” — „*Slavia Antiqua*”, Poznań.

Literatura

- Biermann F., Kieseler A., Nowakowski D.
2011 *Od ogniska do zniszczenia pożarem. Grodzisko w Klenicy, gm. Bojadła, w świetle wyników nowych badań wykopaliskowych*, [w:] *Ogień – żywioł ujarzmiony i nieujarzmiony*. VI PNSA, Garbicz, 5–6 czerwca 2008 r., A. Jaszewska, A. Michalak red., Zielona Góra, s. 329–348.
- Buko A., Dzieńkowski T., Kusiak J.
2008 *Próba datowania ceramiki wczesnośredniowiecznej metodą termoluminescencji; przykład badań zespołu grodowego w Busównie*, „Archeologia Polski”, t. 53, z. 1, s. 25–49.
- Chrapiek M.
2011 *Osadnictwo łużyckie i wczesnośredniowieczne na stanowisku nr 17 w Św. Wojciechu, powiat międzyrzecki, województwo lubuskie*, Poznań, maszynopis przechowywany w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu.
- Ciesielski M.
2006 *Wielokulturowe stanowisko archeologiczne nr 11 z Międzyrzecza*, [w:] *Współczesnymi drogami w przeszłość*. IV PNSA, Dychów, 15–18 listopada 2005 r., t. 2, A. Jaszewska, S. Groblica red., Zielona Góra, s. 295–343.
- Dąbrowski E.
1962 *Słowiańska chata z VI wieku. (Z badań archeologicznych w Pszczewie)*, „Rocznik Lubuski”, t. 3, s. 274–289.
1971 *Dotychczasowe wyniki badań archeologicznych w Osiecznicy i Białogórze, pow. Krosno Odrzańskie, na tle niektórych zagadnień z pogranicza późnego okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza*, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne”, t. 2, s. 39–82.
1990 *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w woj. zielonogórskim*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, M. Kobusiewicz, Z. Kurnatowska, W. Łosiński, T. Makiewicz red, Poznań–Wrocław–Warszawa, s. 165–172.
1995 *Chronologia najniższych warstw osadniczych Santoka na tle porównawczym wczesnośredniowiecznych materiałów archeologicznych z zachodniej Wielkopolski, Ziemi Lubuskiej i północnego obszaru Dolnego Śląska*, [w:] *Santok – początki grodu. Materiały z sesji historycznej*, D. Rymar red., Gorzów Wielkopolski, s. 23–46 + 19 tablic z rycinami.
1996 *Początki wczesnego średniowiecza w mikroregionie Krosna Odrzańskiego*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, t. 1, Z. Kurnatowska red., Wrocław, s. 185–190.
1997 *Początki wczesnego średniowiecza w mikroregionie Krosna Odrzańskiego*, „Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne”, t. 4, s. 117–153.
2001 *Nowe materiały z najstarszej fazy wczesnego średniowiecza. Buków pod Sulechowem, w woj. lubuskim*, „SlAnt”, t. 42, s. 129–158.
2006 *Wczesnośredniowieczny obiekt mieszkalny z Broniszowa koło Zielonej Góry (stanowisko 1)*, [w:] *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, M. Dworaczyk, A.B. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski red., Szczecin–Wrocław, s. 219–246.
- Dulinicz M.
2001 *Kształtowanie się Słowiańszczyzny północno-zachodniej. Studium archeologiczne*, Warszawa.
- Dzieduszycki W.
1998 *Żółwin, st. 8 (GAZ nr 66) – badania wykopaliskowe*, [w:] *Archeologiczne badania...*, s. 403–419.

- Dzieduszycki W., Makiewicz T., Sobucki A.
 1998 *Nowa wieś, st. 1 i 12, gmina Bledzew, GAZ nr 43/43a, AZP 51-12: 7 i 55*, [w:] *Archeologiczne badania...*, s. 117–181.
- Dziedzic P.
 1998 *Wczesnośredniowieczna osada w Letnicy stanowisko 13, woj. zielonogórskie, AŚN, t. 1*, s. 165–181.
- Gruszka B.
 2006 *Materiały z okresu wczesnośredniowiecznego*, [w:] *Wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku nr 14 w Sulechowie, pow. zielonogórski*, Zielona Góra, maszynopis przechowywany w archiwum Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze.
 2007 *Osada z najstarszej fazy wczesnego średniowiecza w Stożnem, stan. 2, pow. Zielona Góra. Wstępne wyniki badań*, AŚN, t. 5, s. 299–327.
 2008 *Wczesnośredniowieczne talerze gliniane ze stanowiska 1 w Zawadzie, powiat zielonogórski*, [w:] *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, B. Gruszka red., Zielona Góra, s. 363–374.
 2010a *Obiekt z początków średniowiecza w Stożnem, stan. 2, pow. zielonogórski, „SlAnt”, t. 51*, s. 227–267.
 2010b *Wczesnośredniowieczna osada w Jordanowie, stan. 7*, [w:] *Jordanowo, gm. Świebodzin, stan. 7 (S3–112). Opracowanie wyników badań*, P. Osypiński red., Zielona Góra, maszynopis przechowywany w archiwum Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze.
 2010c *Wczesnośredniowieczna osada w Grodziszczu, stan. 9*, [w:] *Wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku nr 9 w Grodziszczu, gm. Świebodzin, w związku z budową trasy S3*, Zielona Góra, maszynopis przechowywany w archiwum Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze.
 2010d *Wczesnośredniowieczna osada przygodowa (podgrodzie?) w Klenicy (stan. 4), pow. zielonogórski. Opracowanie wyników badań z 1962 r.*, AŚN, t. 7, s. 109–190.
 2011 *Materiały ceramiczne z początków wczesnego średniowiecza z Kalska (stan. 1), woj. lubuskie w świetle nowych ustaleń chronologicznych metodą termoluminescencyjną*, „SlAnt”, t. 52, s. 119–131.
 2012a *Metody datowania zabytków ruchomych oraz chronologia wczesnośredniowiecznego grodziska w Nowińcu, stan. 2*, [w:] *Nowiniec, stan. 2...*, s. 213–215.
 2012b *Przyczynki do problematyki produkcji dziegiu/smoły we wczesnym średniowieczu. Glińsk, stan. 1, woj. lubuskie*, [w:] *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, A. Jaszewska red., Zielona Góra, s. 271–279.
- Gunia P.
 2012 *Wyniki badań petrograficznych zabytków ceramicznych z wczesnośredniowiecznego grodziska w Nowińcu, stan. 2, gm. Lubsko, woj. lubuskie*, [w:] *Nowiniec, stan. 2...*, s. 335–339.
- Gunia P., Gruszka B.
 2010 *Technologia i zaplecze surowcowe wczesnośredniowiecznej ceramiki użytkowej ze stanowiska 2 w Stożnem w świetle badań petrograficznych*, „SlAnt”, t. 51, s. 269–280.
 2011 *Technologia i zaplecze surowcowe wczesnośredniowiecznej ceramiki użytkowej ze stanowiska 4 w Klenicy w świetle badań petrograficznych*, [w:] *Ogień – żywioł ujarzmiony i nieujarzmiony. VI PNSA, Garbicz, 5–6 czerwca 2008 r.*, A. Jaszewska, A. Michalak red., Zielona Góra, s. 349–369.
- Jaszewska A., Wawrzyniak P.
 2007 *Wstępne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 r. na obwodnicy Sulechowa, pow. Zielona Góra, woj. lubuskie*, AŚN, t. 5, s. 288–295.

- Kabaciński J., Krause E., Szamałek K., Winiarska-Kabacińska M.
1998 *Żółwin, st. 29, gmina Międzyrzecz, GAZ nr 63, AZP 51-15:120*, [w:] *Archeologiczne badania...*, s. 313–359.
- Kara M.
2009 *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.
- Klimowicz P., Klimowicz A.
2011 *Osadnictwo wielokulturowe na stanowisku nr 78 w Międzyrzeczu, powiat Międzyrzecz, województwo lubuskie*, Poznań, maszynopis przechowywany w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu.
- Krause E., Krzyszowski A.
1998 *Pszczew, st. 160, gmina Pszczew, GAZ nr 83, AZP 51-17:32*, [w:] *Archeologiczne badania...*, s. 467–505.
- Krzyszowski A.
2006 *Wyniki badań wykopaliskowych na wielokulturowej osadzie w Międzyrzeczu (stan. 78) w woj. lubuskim*, [w:] *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV PNSA, Dychów, 15-18 listopada 2005 r.*, t. 2, A. Jaszewska, S. Groblica red., Zielona Góra, s. 7–101.
- Kusiak J.
2012 *Perspektywy wykorzystania metody termoluminescencyjnej w datowaniu wczesnośredniowiecznej ceramiki na podstawie wyników analiz dla stan. 2 w Nowinie (gm. Lubsko, woj. lubuskie)*, [w:] *Nowiniec, stan. 2...*, s. 227–234.
- Lewczuk J.
1992 *Wczesnośredniowieczna osada z fazy A na stan. 1 w Kalsku, gm. Sulechów, woj. zielonogórskie. AZP 58-15/14*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 2, s. 67–69.
- Lewczuk J., Lewczuk M.
2008 *Osadnictwo kultury sukowskiej w rejonie miejscowości Przewóz, gmina Bojadła, powiat zielonogórski*, [w:] *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, B. Gruszka red., Zielona Góra, s. 265–283.
- Marchelak I.
2011 *Badania ratownicze na stanowisku 3 w Ludwinowie, pow. wrocławski, woj. kujawsko-pomorskie, w latach 2004–2006*, [w:] *Raport 2005–2006*, S. Kadrow red., s. 69–90.
- Parczewski M.
1988 *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Wrocław.
1990 *Głos w dyskusji podczas sesji przedpołudniowej*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, A. Galos red., Poznań–Wrocław–Warszawa, s. 210.
- Pawlak E.
2011 *Bytkowo, pow. poznański, stan. 1. Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, maszynopis przechowywany w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu.
- Pawlak E., Pawlak P.
2006a *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku 10 w Sulechowie*, Zielona Góra, maszynopis przechowywany w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej Alina Jaszewska.
2006b *Analiza reliktów osadnictwa wczesnośredniowiecznego ze stan. 6 w Niedoradzu*, [w:] *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku nr 6 (AZP 63-15/28) w Niedoradzu, gm. Otyń, województwo lubuskie*, Zielona Góra, maszynopis przechowywany w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej Alina Jaszewska, s. 21–73.
2008 *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*, Poznań.

Pawlak P.

2012 *Wczesnośredniowieczne osadnictwo na stanowisku nr 5 w Gościkowie, pow. świebodziński*, AŚN, t. 9, s. 139–208.

Walanus A., Goslar T.

2004 *Wyznaczanie wieku metodą ¹⁴C dla archeologów*, Rzeszów.

BARTŁOMIEJ GRUSZKA, EWA PAWLAK, PAWEŁ PAWLAK

CERAMIC ASSEMBLAGES FROM THE OLDER PHASES
OF THE EARLY MIDDLE AGES AT SELECTED SITES
IN THE MIDDLE ODER BASIN IN THE LIGHT
OF RECENT RESULTS OF SCIENTIFIC DATING METHODS

S u m m a r y

The authors present new finds of pottery from the older phases of the Early Middle Ages, made recently in a restricted area of the middle Oder basin (Figs 1–11) in the course of archaeological excavations and the processing of archival material. The chronology of these ceramics is considered in the light of the results of radiocarbon, thermoluminescence and dendrochronological dating. The authors also review the set of features that are typical of this ceramic assemblage.

Attributing pottery to the oldest phases of the Early Middle Ages raises many difficulties, the most important one being the lack of precise dating criteria. Until recently the source base was restricted as well, not to mention incomplete publication of the material. This problem has been addressed to some extent in the past few years with several dozen thermoluminescence datings of pottery from the middle Oder river basin becoming available for study and comparison (Nowiniec, site 2 [B. Gruszka 2012a; J. Kusiak 2012], Stożne, site 2, Grodziszczce, site 9, Glińsk, site 1 [B. Gruszka 2012b], Kalsk, site 1 [B. Gruszka 2011], Kalsk, site 4, Gościkowo, site 5 and Mozów, site 23), and a few dozen other fragments of vessels being under analysis (Jordanowo, site 7, Sulechów, sites 10, 14 and 28). Numerous dendrochronological studies of structural wooden elements from a few different wells have also been completed in the past few years (Sulechów, site 10, Sulechów, site 28, Niedoradz 14). Many archaeological features have also been dated by the radiocarbon method (i.a., Stożne, site 2, Grodziszczce, site 9). About 150 petrographic analyses have contributed significantly to interpreting “pottery workshop” practice from the older phases of the Early Middle Ages (see P. Gunia, B. Gruszka 2010; 2011; P. Gunia 2012).

Ceramic assemblages attributed to the older phases of the Early Middle Ages from the middle Oder region are characterized by a specific set of features (E. Dąbrowski 1971, p. 45; idem 2001, pp. 139–141, 150–151; idem 2006, pp. 223, 229–230; B. Gruszka 2010a, pp. 232–240): a – extensive diversity of vessel shapes; b – diverse tempers reflected also in a varied treatment of vessel surfaces, from heavily coarse to smooth and almost glossy; c – singular examples of wheel-made vessels; d – rare ornamentation of the vessels.

The diversity of vessel shapes from the oldest phases of the Early Middle Ages in western Poland remains in strong contrast with the fairly homogeneous vessel assortment from other regions of Poland, such as Wielkopolska (Great Poland; E. Pawlak, P. Pawlak 2008; E. Pawlak 2011) or Małopolska (Little Poland), the latter associated culturally with the Prague province (M. Parczewski 1988).

The Prague type, which is the main component of ceramic assemblages in the southern zone, is among the less numerous forms in the rich set of shapes occurring in western Poland (E. Dąbrowski 2001, pp. 150–151; idem 2006, pp. 229–235). Here we find both slender pots and squat vases on bases, as well as vessels with more or less S-shaped profile. Occasionally, there are also pots with incurved rim. Diverse forms are found typically in the same assemblages and settlement levels (E. Dąbrowski 2001, p. 150; B. Gruszka 2010a, p. 240). Fragments of roasting plates and clay dishes are also part of the oldest ceramic assemblages from the middle Oder region.

The considerable diversity of temper used in the clay matrix has been demonstrated by the results of numerous petrographic analyses of selected pots from site 2 in Stożne (P. Gunia, B. Gruszka 2010), site 9 in Grodziszczce, sites 1 and 4 in Kalsk, site 7 in Jordanowo and site 23 in Mozów. With equal frequency we find temper that has been carefully selected for fraction and composition and temper where no notice was paid to its coarseness and specific mineral composition (this temper came from crushed erratic stone).

Petrographic analyses also revealed numerous cases of surface slipping, although this practice was noted also on vessels from other regions of Poland, e.g. Małopolska (Little Poland: Kraków Nowa Huta-Mogiła, site 59; Kraków-Przewóz, site 2 – personal observation of the authors) and Wielkopolska (Great Poland; E. Pawlak, P. Pawlak 2008, p. 49).

The application of tempers varying in terms of fraction and composition was also reflected in vessel surface treatment. Rough, porous and uneven walls predominate, but there are singular examples from sites dated to the oldest phases of the Early Middle Ages that feature smooth (Fig. 2a) and burnished surfaces (Fig. 7c; see also E. Dąbrowski 2001, pp. 146–147, Fig. 5:3). Interestingly, singular examples of wheel-made ceramics come from the same sites which have produced pots with smooth walls (B. Gruszka 2010a, p. 240; idem 2011; E. Dąbrowski 2001, p. 151; idem 2006, p. 229).

Ornamentation on vessels is the last of the listed characteristics of these ceramic assemblages. In the case of these vessels, lugs are considered as a decorative motif (single examples from site 14 in Sulechów) as are also crescent-like relief bands on a few vessels (E. Dąbrowski 1996, p. 186; idem 1997, pp. 139–146, Fig. 3; 20:1; A. Krzyszowski 2006, p. 28), and a concentric undercutting of the rim. In examples from the Early Middle Ages (6th–7th c.), the undercutting was somewhat careless, e.g. vessels from Kalsk, site 1 (Fig. 2b), Nowy Dworek, site 7 and Jordanowo, site 7 (Fig. 3h, p). Well-made thin-walled vessels with strongly profiled rims undercut in a typical manner become frequent in assemblages from the 8th c. Examples of this kind can be found at, among others, site 9 in Grodziszczce (Fig. 4a, b) and site 5 in Gościkowo (Fig. 5f, h).

Isolated cases occur of vessels ornamented with a wavy line executed with a comb or burin, or rings impressed with a hollow bone.

The chief method of confirming the chronology of ceramic assemblages from the middle Oder region are primarily the results of thermoluminescence dating of pottery (Table 1; on the principles of the method, see A. Buko, T. Dzieńkowski, J. Kusiak 2008; J. Kusiak 2012, pp. 227–230), coupled with radiocarbon dating of wooden elements from feature 9 in the case of vessels from Stożne, site 2 (Table 2; B. Gruszka 2010a, pp. 249–251, Table II). Also at our disposal are the results of a dendro-chronological examination of structural wood from a well on site 10 in Sulechów, which have supplied a date in the year 764.

In the light of these dating results the oldest pottery assemblages were discovered in two pits on site 1 in Kalsk (see Table 1; Fig. 2). The results of a thermoluminescence analysis of two sherds have indicated the 2nd half of the 6th c. as the production date of the vessels (considering the method's broad error margin, it gives a date from the end of the 5th through the 1st half of the 7th c.).

The production of vessels from site 2 in Stożne (Fig. 7) was similarly dated to the end of the 6th – 1st half of the 7th c. The results of a thermoluminescence analysis coincide with archaeological determinations and the results of radiocarbon dating of wood from feature 9 (Table 2), which fall within the range from the 2nd half of the 6th to the 1st half of the 7th c.

Sherds from site 23 in Mozów (Fig. 6) have also been dated to the same time horizon, which has been set in the 7th–8th c. based on an analysis of the pottery. Thermoluminescence dating has narrowed down this period to the 2nd half of the 7th–7th/8th c. (Table 1).

With these results in hand one can date ceramic assemblages from other sites that include similar or analogous vessels. Pots with formal, stylistic and technological characteristics resembling the finds from Kalsk, site 1, Stożne, site 2, and Mozów, site 23 have been discovered on site 1 in Buków (E. Dąbrowski 2001), site 7 in Jordanowo (Fig. 3) and site 14 in Sulechów (Fig. 8). The vessels from these sites were characterized by the features listed as distinctive for the oldest early medieval assemblages from the middle Oder region. It can be assumed that they mark the introduction of early medieval pottery making in a region still strong with relics from the antique phase, including

a differentiated repertoire of pot shapes (beside pots there are vessels on bases and with incurved rim), singular cases of selected temper in the clay matrix, burnished walls and the use of the potter's wheel for ceramic production, plastic ornamentation in the form of lugs and crescent bands, as well as undercutting of the rim.

Younger assemblages with a beginning 8th–9th c. chronology include vessels from site 9 in Grodziszczce (Fig. 4), Gościkowo, site 5 (Fig. 5), Kalsk, site 4 (Fig. 9), Sulechów, site 10 (Fig. 10) and Niedoradz, site 6 (Fig. 11).

New early medieval assemblages from the oldest phases have been presented in this paper in the context of dating results obtained by scientific methods and, in a few cases, of petrographic analyses. The principal characteristics of the oldest pottery assemblages, including shape, kinds of temper, use of the potter's wheel and ornamentation, have also been described. On these grounds it has proved possible to distinguish two principal chronological phases, the first from the mid 6th to the end of the 7th and beginning of the 8th c. (represented in the middle Oder region by settlements in Kalsk, site 1, Stożne, site 2, Mozów, site 23, Sulechów, site 14, Jordanowo, site 7 and Buków, site 1) and the second from the beginning of the 8th c. through the 9th c. (Sulechów, site 10, Kalsk, site 4, Grodziszczce, site 9, Gościkowo, site 5, Niedoradz, site 6).

Translated by Iwona Zych

Adresy Autorów:

Mgr Ewa Pawlak

Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska, mgr Alina Jaszewska

ul. Ceramiczna 2

65-954 Zielona Góra

Mgr Paweł Pawlak

Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska, Henryk Klunder

ul. Langiewicza 19/1

61-502 Poznań

Mgr Bartłomiej Gruszka

Studia Doktoranckie Nauk o Kulturze

Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. Szewska 48

50-139 Wrocław